

A-15668
ABIKS KAADRITE MAJANDUSLIKUS VÄLJAÕPPES

A. Lokõin

**TÖÖSTUSETTEVÕTTE
BILANSS
JA SELLE ANALÜÜS**

RK

•PEDAGOOGILINE KIRJANDUS• TALLINN 1945

Abiks kaadrite majanduslikus väljaõppes

A. LOKŠIN

TÖÖSTUSETTEVÕTTE
BILANSS
JA SELLE ANALÜÜS

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1945

11467
A-15668

Ettevõtte bilanss ja selle põhielemendid.

Ettevõtte bilanss ja selle analüüsi ülesanded.

Nõukogude rahva Suur Isamaasõda osutus nõukogude korra jõu ja vastupidavuse karmiks prooviks. Nõukogude riiklik süsteem ja sotsialistlik majandus oma võimsa tööstuse ja kollektiivse põllumajandusega tõestasid oma hävimatut jõudu mitte ainult rahulikel ülesehitusaastail, vaid ka sõjaajal.

NSVL-i majanduslikku elu määrab ja suunab riiklik rahvamajandusplaan. Sotsialistliku plaanimise ja sotsialistliku majanduse organiseerimise lahutamatu osistena esinevad arvestus, kontroll ja täitmise järelevalve.

Sotsialistliku plaanimise ja sotsialistliku majanduse organiseerimise alal on tähtsaks vahendeiks aruanded, kalkulatsioonid ja bilansid. „... ükski ülesehitustöö, ükski riiklik töö, ükski plaanimistöö ei ole mõeldav ilma õige arvestuseta.“ „... Ükski majanduslik töö ei või edeneda ilma õige aruandluseta,“ õpetab seltsimees Stalin.¹

Aruannete ja bilansside „kuivade“ arvude taga peitub ettevõtte terve majanduslik tegevus. Nende arvude sisu määravad kõigepealt toodangu hulga ja kvaliteedi alal plaani täitmise, omahinna alandamise, tööviljakuse tõstmise, ressursside mobiliseerimise ja ettevõttele kui iseseisvale majandusühikule antud rahvamajanduslike vahendite õige kasutamise eest peetava võitluse tulemused.

Bilansis peegelduvad ettevõtte rahanduslik seisund ja tegevuse tulemused. Koos aruande ja plaani kõigi näitajatega võimaldab bilanss saada enam-vähem täieliku pildi ettevõtte töö seisundist ja tulemustest ning määrata kindlaks edaspidised vajalikud operatiivabinõud.

¹ VK(b)P XIII kongressi stenograafiline aruanne, lk. 131, 1924. a. vlj.

Bilansside analüüsimise ülesanne ja sisu seisneb selles, et kontrollida ettevõtte rahalist seisundit, jälgida muudatusi, mis toimuvad temas seoses tehnilis-tööstus-finantsplaani täitmise käiguga, ning avastada plaanist kõrvalekaldumise põhjused. Analüüsi eesmärgiks on — kõrvaldada ja ennetada põhjusi, mis pidurdavad plaani täitmist, ning arendada maksimaalselt tingimusi, mis soodustavad plaani täitmist ja selle ületamist.

Just seesugune arusaamine bilansi tähtsusest ja sisust peab olema aluseks tema uurimisel ja analüüsimisel. On vajalik õpida tunnetama bilansi arvudes ettevõtte elusate tegevust ja kasutada bilanssi vahendina töö juhtimiseks ja selle parandamiseks.

Lenin ja Stalin nõuavad aruannete uurimist ja bilansside tundmist. „Tubli ökonomist“, ütleb Lenin, „istub tähtsusetute juhtlausetete asemel uurima aruandeid, arve ja andmeid, analüüsib läbi meie endi tegelikud kogemused ja ütleb: viga on seal, parandada tuleb seda nii. Tubli administraator esitab või teostab ise seesuguse uurimise põhjal isikute ümberpaigutust, aruandluse muutmist, aparadi ümberkorraldamist jms.“¹

Bilansi süstemaatiline uurimine, ta hoolikas analüüs — on operatiivse juhtimise kohuslik funktsioon. Bilansi ja aruande abil võib jälgida majapidamise seisundit, kontrollida plaani täitmist ja määrata abinõud ettevõtte töö edasiseks parandamiseks. On endastmõistetav, et bilansside ja aruannete uurimisega ei saa asendada elavat, operatiivset kontrolli kohal. Aruanded ja bilansid näitavad kätte need alad, kuhu tuleb juhtida erilist tähelepanu plaani täitmise kontrollimisel.

Selletõttu peab iga majandustegelane, iga insener, tehnik, ökonomist ja partei või ametiühingu töötaja oskama kasutada aruande- ja plaanimaterjali, järelikult — oskama analüüsida ja tege-likult teostada analüüsimistööd, esijoones aga oskama lugeda ja mõista tootmisaruandeid, kalkulatsioone ja bilansse.

Õige arvestamine ja aruandlus, õige kalkulatsioon ning aruannete, kalkulatsioonide ja bilansside süstemaatiline uurimine on isemajandamise põhimõtte juurutamise ja kindlustamise kohuslikuks tingimuseks.

Isemajandamine on sotsialistliku ettevõtte juhtimise põhimeetodiks. See proovitud meetod meie ettevõtete juhtimisel tõestas ka nõukogude rahva poolt saksa fašistlike okupantidega peetud

¹ V. I. Lenin, Teosed, XXVI köide, III vlj., lk. 173.

Suure Isamaasõja tingimustes täielikult oma elulisust ja tõhusust. Ka sõja tingimustes soodustab isemajandamine tootmise, turustamise ja varustamise õiget organiseerimist ja ratsionaliseerimist ning tagab ettevõtetele plaanide täitmisel laialdase majandusliku initsiatiivi ja liikuvuse. „Tootmis-finantsilise ja plaanidistsipliini täpseimal täitmisel peab ettevõtte antud limiitide piires olema iseseisev. Ta administratsioon kannab täielikku vastutust kava täitmise eest.“¹

Seltsimees Stalin osutas korduvalt isemajandamise kindlustamise vajalikkusele tootmise õigeaks organiseerimiseks, plaanide täitmiseks ja tööstuse sisesäästude suurendamiseks. Ettevõtte peab ära kasutama oma reserve osavalt, kokkuhoidlikult ja mõistlikult, et „ei läheks asjata kaduma rahva varast ükski kopikas“.

XVIII Partei konverents, nõudes igati isemajandamise kindlustamist, tegi kohustuseks „otsustavalt välja juurida pillamist“ ja „suunata ettevõtte tegevuse majanduslikku külge nii, et plaanid omahinna ja kasumite osas tingimusteta täidetaks“.

Muretust, ebamajanduslikkust ja pillamist ei saa sallida eriti praegu, Suure Isamaasõja tingimustes. Vali kokkuhoid on karmimaks seaduseks eriti sõjaajal. Kindla distsipliini pidamine, töö graafiku järgi, kindel arvestus ja kontroll ja kokkuhoiu-režiim on tingimusteta nõudmisteks ettevõtetes bolševistliku korra ja tõelise isemajandamise kindlustamisel.

Isemajandamine määrab ettevõtte finantsrežiimi ja tema finants-majandusliku organisatsiooni. Isemajandamine määrab ka ettevõtte eraldamise iseseisvale bilansile, ettevõtte fondide struktuuri, kapitaaltööde finantseerimise süsteemi, ettevõtte käibevahenditega tagamise süsteemi, lühiajalise pangakrediidi süsteemi, eelarve kaudu ettevõtte finantseerimise korra, ettevõtte arvelduse süsteemi teiste majandusorganitega, finantsilise plaanamise ning tulude ja kulude bilansi kindlaksmääramise kogu režiimi.

Vastavalt isemajandamise põhimõtetele tagatakse ettevõtet plaani täitmiseks temale vajalike vahenditega üldiste rahvamajanduse ressursside arvel.

Hooned, masinad, ehitised, tööriistad jne. võtavad kestvalt osa tootmisest ja moodustavad töövahendid, mis „kord lülitu-

¹ „Tööstuse juhtimise reorganiseerimisest“, ÜK(b)P KK määrus 5. detsembrist 1929. a., I jagu, p. 3.

des tootmisalale, enam kunagi sealt ei lahku. Neid seob kindlalt tootmisalaga nende funktsioon" (Marx).

Töövahendite kõrval, mida kasutakse vahetult tootmiskäigus endas, on ettevõttele ka hooned ja inventar, mis on määratud tööliste ja teenistujate kultuur-olustikuliseks teenindamiseks (elamu-kommunaalhooned ja ehitised, klubid jms.), samuti ka kauplemis-, lao ja muud ruumid ja seadeldised. Koos töövahenditega nad moodustavad ettevõtte põhivahendid.

Ettevõttele vajalike tootmisvahendite hulka kuuluvad ka tootmiskäigus töödeldavad materjalid, toor- ja kütteenained, mis moodustavad töö objektid. Töö objektid tarvitatakse täielikult igas tootmisaktis. Nad kaotavad tootmiskäigus oma reaalse, loomuliku vormi ja nende väärtus siirdub koostisosisena äsja toodetud teiseilmeliste materiaalsete esemete — lõpetatud valmistoodete, pooltoodete ja eri valmidusastmeis olevate poolfabrikaatide väärtusse.

Mingis ettevõttes toodetud valmistooted kasutatakse ära teistes ettevõtetes masinatena või materjalidena, või tegelikus elus isikuliste tarbeesemetena. Neid tootnud ettevõttele on nad kaup, s. o. realiseerimisele, turustamisele määratud esemed.

Peale selle leidub ettevõttes igal üksikul hetkel, tootmiskäigu eri faasides ja eri valmidusstaadiumes, detaile — toodetava saaduse osi, s. o. lõpetamata poolfabrikaate, lõpetamata toodangut.

Seega erinevad tootmise reaalsed elemendid, mis kuuluvad ettevõtte korraldusse, oma osa ja otstarbe järgi ja nad rühmitatakse arvestamisel vastavalt nende peamiste alajaotuste, põhilike järgi.

Summad, mis on mahutatud ettevõtte põhivahenditesse (hooned, masinad jne.), on kinnistatud neisse objektidesse pikemaks ajaks. Summad aga, mis on mahutatud töö objektidesse, valmistoodetesse või lõpetamata toodangusse, on käibe vahendid ja nad on alalises käibes. Sealjuures raha, mis on kulutatud toodangu valmistamiseks, kuulub igakord tagastamisele toodangu realiseerimisel.

Tootmises kasutatavad ainelised elemendid (ehitised, materjalid, masinad, kütteenaine jne.) omavad erinevaid loomulikke vorme ja omi spetsiifilisi — mahu-, kaalu-, pikkus- jt. — mõõteid. Sellepärast ei saa vahetult summeerida kõiki ettevõtte vahendeid, mis on loendatud nende loomulikes vormes ja loomulikes mõõdetes. Nad arvutatakse ja võetakse arvele rahas.

Rahalises väljenduses arvutatakse ja summeeritakse ka kogu ettevõtte vahendid; koos sellega selgub siin, kuidas see üldsumma jagub tootmiskäigu üksikute materiaalsete elementide vahel.

Tootmisvahendid eraldatakse ettevõttele¹ riigi üldressurssidest kooskõlas rahvamajandusplaaniga. Need vahendid on sotsialistlik, riiklik omand, rahva ühisvara. Isemajandamise korral nad antakse ettevõttele, lähevad tema korraldusse ja selles mõttes nad moodustavad ettevõtte „omad“ vahendid, tema „omad fondid“. Kuid ettevõtte ei käsuta ainult omi fonde ja vahendeid, mis on kinnistatud temale kogu ta kestuseks. Ta kasutab ka Riigipanga ja teiste riigiettevõtete — „kreditoride“ vahendeid, kes omakorda on samuti isemajandatavad. Need ajutiseks omandatud — „laenatud“, „juurdehangitud“ vahendid (krediidid, laenud) peab ettevõtte tasuma, tagasi andma. Järelikult on ettevõttele vahendite andmise vormid erinevad. Esimesel juhul kinnistatakse vahendid ettevõttele tema omavahenditeks. Teisel juhul antakse Riigipangale kuuluvad vahendid ettevõttele täiesti täpsetel tingimustel lühiajaliste, eriotstarbeliste ja tagasimakstavate laenudena. Kolmandal juhul kuuluvad vahendid teistele ettevõtetele ja nad on antud ettevõttes vaid ajutiselt, vastavalt ettevõtete-vaheliste majanduslik-operatiivsete seoste käigule, ning kuuluvad tagastamisele.

Nagu näeme edaspidi, on erinevad ka ettevõtte omavahendite tekkimise allikad. Osa neist — põhimine osa — antakse riigi poolt ettevõtte eraldamisel iseseisvaks juriidiliseks isikuks oma põhikirjaga, ja täiendatakse edaspidi finantseerimise teel riigi eelarvest ja ettevõtte enda säästudest. See osa vahendeist moodustab ettevõtte „põhikirjafondi“. Teised omavahendid moodustuvad edaspidi ettevõtte säästudest ja toodangu omahinna hulka arvatud amortisatsiooni-summadest (amortisatsioonifond). Järelikult on tähtis määrata kindlaks omavahendite koosseis ka nende allikate järgi. See on seda enam vajalik, et üksikutel fondidel olenevalt allikast on täpselt määratud sihiline otstarve.

Seega siis kõrvuti vahendite rühmitamisega nende koostise ja paigutuse järgi ainelistesse elementidesse, sularahasse jne., eristatakse ja rühmitatakse samu vahendeid ka teise tunnuse järgi — olenevalt sellest, missugusel kujul nad ettevõttele on antud.

¹ Siin ja ka edaspidi peame silmas riiklikke ettevõtteid.

Säärane ühe ja sama vahenditehulga kahekordne väljendamine ja arvestamine rahas moodustab ettevõtte bilansi.

Ettevõtte bilanss on — ettevõtte vahendite seisund rahalises väljenduses teatavaks kuupäevaks ja üheaegselt kahes läbilõikes: a) vahendite koostise ja mahutuse järgi ja b) samade vahendite allikate ja nende kuuluvuse (olenevalt sellest, millisel kujul nad ettevõttele on antud) ning otstarbe järgi.

Ettevõtte vahendite esimest rühmitust — nende mahutuse, materiaalse koostise ja sisu järgi — nimetatakse bilansi aktiivaks; teist rühmitust — allikate, kuuluvuse (ettevõttele andmise kaju) ja otstarbe järgi — nimetatakse bilansi passivaks.

Ettevõtte käsutab iseseisvalt vahendeid, mis moodustavad tema bilansi; ettevõtte juht vastutab täielikult nende puutumata ja nende õige, säästliku ja majandusliku kasutamise eest kooskõlas seaduse ja plaaniga. See tähendabki, et ettevõtte on „iseseisval bilansil“.

Ettevõtte rahalise seisundi, tema bilansi määrab ettevõtte kogu majanduslik tegevus ja eriti säärased tähtsad näitajad, nagu tööviljakus, omahind, ressursside mobiliseerimine ja rahvamajanduslike vahendite õige kasutamine. Selletõttu osutub bilansi analüüsimine ja uurimine väga tähtsaks vahendiks plaanide täitmise ja rublakontrolli teostamisel.

Termin „bilanss“ esineb laialt tarvete ja ressursside, teatavate materiaalsete, inim- ja rahaliste ressursside sissetuleku ja väljamineku võrdsustatud kokkuvõtete tähistamiseks. Nii näiteks tähistavad toor-, kütteaine, materjalide, kaupade, seadeldiste jms. bilansid ühest küljest võrdsustatud kokkuvõtteid nende ainete sissetuleku — varumise, ostu, tootmise ja omandamise, teisest küljest aga väljamineku — vastavate materiaalsete elementide suunamise ja ärakasutamise kohta. Tulude ja kulude bilanss tähistab kogu vahendite summat rahalises väljenduses nende sissetuleku ja väljamineku — nende otstarbe järgi. Niisugune on ka teiste selliste bilansside tähendus.

Bilanss, millest meie räägime, mõistes selle all ettevõtte majanduse rahalist seisundit, tähistab ettevõtte kõigi vahendite seisundit teatavaks kuupäevaks üheaegselt nende koostise ja kuuluvuse järgi; ta peegeldab ka üheaegsete vastastikus

seoses ja tingituses olevate muudatuste tulemusi vahendite seisundis nende kahe läbilõike järgi. Selles seisabki bilansi olemus.

Bilanss on ühtlasi ka arvestuse meetodiks. Arvestuse ja aruandluse bilanss vormistatakse kehtivate raamatupidamisreeglite järgi kindla dokumendi kujul, mida nimetatakse samuti bilansiks. See dokument, õigesti, täpselt ja õigeaegselt koostatuna, on tohtu tegeliku tähtsusega jooksvas operatiivses töös majanduse juhtimisel ja plaanimisel, just ta materiaalse sisu tõttu.

Bilansi olemust ei määra mitte tehniline kahekülgne arvestus ja kahekordsed sissekanded. Vastupidi — tema eriolemuse määrab juba ette aktiva ja passiva võrdsus ja üheaegselt fikseeritavate vahendite muudatused nende koostise ja allikate järgi.

Peegeldades tootmis-majandusliku tegevuse materiaal-tehnilisi elemente, arveldussuhete koostist ja iseloomu majanduses, organisatsioonilisi suhteid, omandi vorme jne., on bilanss oma sisult ja otstarbalt igal oma arenemisastmel vahetult sõltuv vastava ajalooajaperioodi majanduse põhierivustest ja ta olemus on tingitud neist erivustest.

Meie nõukogude bilanss on sotsialistliku arvestuse orgaaniline osis, majanduse sotsialistliku juhtimise tähtis tööriist, sotsialistliku plaanimise ja plaanide täitmise kontrolli ja järelevalve asendatamatu vahend. Ta on sotsialistlik oma otstarbe ja tema abil väljendatavate sotsialistlike majandusnähetega ja suhete sisu poolest.

Bilansi põhiliigid ja elemendid.

Bilansid jagunevad oma iseloomu ja otstarbe järgi direktiivseteks (ehk plaanilisteks), provisoorseteks ja aruandelisteks.

Direktiivne ehk plaaniline bilanss näitab rahalist seisundit, mida ettevõttel tuleb saavutada plaaniperioodi (kvartali, aasta) viimaseks kuupäevaks temale antud tehnilis-tööstus-finantsplaani täitmise korral. Praegusel ajal antakse plaanis viimistletud direktiivse bilansi asemel ainult tema niisugused peaelemendid, nagu kaubalis-materiaalsete väärtuste jäägid, kasum, selle suunamine jne.

Provisoorne bilanss näitab oodatavat rahalist seisundit teatavaks kuupäevaks; ta koostatakse ettevõttes olevate aruandeliste materjalide põhjal teatava möödunud ajavahemiku osas ja plaani oodatava täitmise hinnangu alusel järgneva ajavahemiku osas kuni kuupäevani, milleks provisoorne bilanss koostatakse.

Aruandeline bilanss peegeldab ettevõtte tõelist seisundit teatavaks kuupäevaks. See bilanss koostatakse aruandeliste andmete põhjal.

Aruandeline bilanss on omakorda kas a) algbilanss, mis koostatakse ettevõtte esmakordse käikulaskmise momendil või b) lõppbilanss, mis koostatakse aruandeperioodi viimaseks kuupäevaks ja mida võrreldakse kaubalis-materiaalsete väärtuste tõelise seisukorraga nende inventeerimise, arvelduste võrdlemise, kassa ülelugemise jne. teel. Seesama bilanss, pärast temast mõnede kirjendite, eeskätt nn. „eraldatud vahendite“ (maksed riigi eelarvesse, maksed kapitaalmahutusse jne.) väljajätmist, samuti pärast kahjumite mahakirjutamist ja kasumite jaotamist vastavalt otstarvetele (või, nagu öeldakse, pärast bilansi „reformimist“), näitab ettevõtte vahendite seisundit järgneva aruandeperioodi algkuupäevaks ja nimetatakse avabilansiks. Aasta kestel koostatakse bilansse jooksvate raamatupidamiskannete alusel (ilma olemasolevaid jääke inventeerimise teel natuuras kontrollimata) ja neid nimetatakse vahebilanssideks. Oma sisu poolest on nad lähedased lõppbilanssidele.

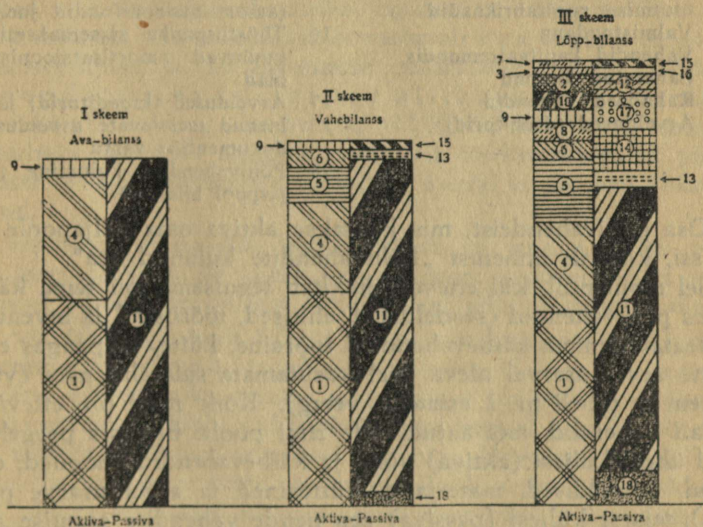
Allpool, tabelis nr. 1, on antud alg-, vahe- ja lõppbilanss. Viimane bilanss, reformitud (ümberkujundatud) kujul, esitatakse avabilansina järgneva aasta alguks bilansside tabelis nr. 2. Neid bilansse (täpsemalt — ühe ja sama bilansi eri redaktsioone) võrreldes ei ole raske selgust saada, milles seisneb lõppbilansi avabilansiks ümberkujundamine.

Tavaliselt vormistatakse bilanss kahe poolega tabeli kujul, mille vasakul poolel on aktiva kirjendid (ja nende summad) ja paremal poolel — passiva kirjendid (ja nende summad). Kuid sageli vormistatakse bilansid ka kaheveerulise ühe poolega tabeli kujul, kus vasakpoolne veerg on määratud aktiva kirjendite summadele ja parempoolne — passiva omadele. Tarvitatakse ka bilansi asetamist üheveerulisse ühe poolega skeemi — alguses aktiva kirjendite (kogu aktiva kokkuvõttega) ja siis passiva kirjendite järgi (passiva kirjendite kokkuvõttega). Arusaadavalt on kõigi nende kolme tabelivormi juures aktiva ja passiva kokkuvõtted omavahel võrdsed.

Igas ettevõttes on olemas oma teatav, juba varemalt kindlaksmääratud rühmitamisviisi eraldi arvestatavate vahendite, operatsioonide, sissetulekute ja väljaminekute, allikate jne. kohta nende ühtsete liikide ja alljaotuste järgi, on olemas arve

nimestikud — nn. „kontode plaanid“ ehk „kontode raamistikud“.

Kogu bilansi struktuuri kui terviku ja ta majandusprotsessidega vahetus seoses olevate koostise eriosade näitlikuks kujutamiseks esitatakse allpool diagrammi näol lihtsustatud bilansi skeemid (ja tabel nr. 1 nende juurde), mida järk-järgult täiendatakse ja laiendatakse vastavalt esmakordselt käikulastud ettevõtte tegevuse arenemiskäigule.

Olgu antud kolm üksteisele järgnevat etappi ettevõtte töös: esimene — algus-etapp — ettevõtte käikulaskmine; teine etapp — mõni päev pärast käikulaskmist ja lõpuks kolmas etapp — kui ettevõtte teeb kokkuvõtteid oma tegevusest teatava ajavahemiku kohta ja selgitab oma vahendite uut seisundit. Vastavalt sellele muutub ka ettevõtte iga osutatud tegevusmomendi seisundi kohta koostatud bilansside sisu.

Esitatud diagrammis on numbrite ja vastava joonitamisega märgistatud järgmised bilansiosad ja kirjendid selles järjekorras, nagu nad on asetatud ja määratud unifitseeritud (ühtne terve riikliku tööstuse jaoks) bilansiskeemis (nad antakse meie poolt lühendatud ja lihtsustatud kujul).

Nimetus

Aktiva	Passiva
Nr.	Nr.
1. Põhivahendid	11. Põhikirjafond
2. Eraldatud vahendid	12. Kasum
3. Assigneeringud üleliidulisele sotsialistlikule võistlusele	13. Töölised, teenistujad, sotsiaalkindlustus
4. Materjalid, tooraine, kütteaine, pisi-inventar jne.	14. Lühiajalised pangakrediidid normitud varude arvel
5. Lõpetamata toodang ja omatootmise poolfabrikaadid	15. Kapitaalremondi vahendid (amortisatsioonifondid jne.)
6. Valmistoodang	16. Tööstuspanka sissemaksmisele kuuluvad amortisatsioonisummad
7. Vahendid kapitaalremondis	17. Arveldused (kreditorid) ja laenud teelolevate arveldusdokumentide vastu
8. Lähetatud kaubad	18. Põhivahendite kulumine (väljaspool bilanssi)
9. Rahalised vahendid	
10. Arveldused (deebitorid)	

Osa põhivahendeist, mis kantakse aktiva osas väljapoole bilanssi, kannab nimetust „Põhivahendite kulunud osa“.

Sel momendil, kui ettevõtte hakkab tegutsema, on tema käsutuses põhivahendid (seadeldised, ehitised, tööriistad ja inventar) ja teatav summa käibevahendeid tooraine, kütte- ja pangas ettevõtte arveldusarvel oleva veel kasutamata sularaha näol (vt. I skeem ja tabeli nr. 1 esimene veerg). Kõik need on ettevõtte omad vahendid, mis antud talle riigi poolt. Bilansis peegelduvad ühest küljest (aktiva) põhi- ja käibevahendid (hooned, ehitised, seadeldised, materjalid, kütteained ja arveldusarve pangas), teisest küljest (passiva) aga nende vahendite saamise allikad ja nende ettevõttele kuuluvus, s. o., et need vahendid on ettevõttele antud riigi poolt tema omavahenditena majandusplaani täitmiseks. Omade põhi- ja käibevahendite kogusumma märgitakse bilansis ettevõtte põhikirjafondina (passiva). Järelikult põhikirjafond on üldistatud kujul vahendite kogusumma, mis riik annab omavahenditena ettevõttele, talle iseseisva juriidilise isiku õiguste andmisel.

Järgneva laiendamise korral saab ettevõtte riigi eelarvest (või rahvakomissariaadilt, peavalitsuselt) vajaduse järgi ja kooskõlas plaaniga täiendavaid vahendeid. Ka need vahendid lähevad ettevõtte omandiks tagasimaksmisele mittekuuluva finantseerimise korras ja kuuluvad ta põhikirjafondi.

Finantseerimisest saadud summad märgitakse ajutiselt bilansis iseseisva kirjendina (kuni nende ülekandmiseni põhikirjafondi), mis aga ei muuda nende kui ettevõtte omavahendite osa ja tema põhikirjafondi osa iseloomu ega tähtsust.

Selle asjaolu kindlaksmääramine, missugune osa riigi poolt ettevõttele tema põhikirjafondina antud vahendeist on kestvalt kinnistatud teatavate objektide külge, s. t. osutuvad põhivahendeiks, ja missugune osa põhikirjafondi vahendeist on alalises käibes, s. t. on käibevahendeiks, omab suurt tähtsust. Seda on tähtis määrata eriti sellepärast, et vastavalt meie riikliku tööstuse finantseerimise ja krediteerimise määrustele võivad põhivahendite moodustamise allikaiks olla ainult ettevõtte omavahendid; riiklikele ettevõtetele selleks otstarbeks vahendite saamine pankadelt või kreditoridelt pikaajaliste ja tagasimakstavate mahutuste korras ei ole meil võimaldatud.¹

Omade käibevahendite hulka kuulub ka kasum selles osas, mis jäetakse ettevõtte korraldusse; kasumi summad selles osas liituvad aasta lõpul bilansi kinnitamisel põhikirjafondi juurde.

Tootmiskäigu mõjust bilansi sisule ja ta kujunemisele (konstrueerimisele) selgema kujutluse saamiseks oletame, et teatava lühikese ajavahemiku, ütleme mõne päeva jooksul ei toimunud kauba müüki, ei saabunud uusi assigneeringuid, uusi tööobjekte ega toimunud ühtegi arveldust ostjatega, hankijatega jne. Säärastel tingimustel ettevõtte opereeriks ainult nende ressurssidega, mis olid ta käsutuses käikulaskmise momendil ja moodustasid põhikirjafondi; ta teostaks ainult tootmisest tingitud väljaminekuid. Kuid nagu näitavad II skeem ja bilansside tabeli nr. 1 teine veerg, omandaks bilanss ka sel juhul teise kuju kui varemalt; ta peegeldaks ettevõtte vahendite üldkoguse suurenemist bilansi kokkuvõtte suurenemise teel. Vaadeldes skeemi järgi bilansi üksikuid osi, võib tähele panna naturaalkujul esinevate põhivahendite stabiilsust. Nende vahendite kuju jääb endiseks.

¹ Kohaliku tööstuse ettevõtete arendamiseks on ette nähtud krediidi andmine neile kapitaalmahutusteks: Riigipanga poolt tähtajaga kuni ühe aastani ja Tööstuspanga poolt tähtajaga kuni kolme aastani, 50 000—500 000 rublani ühe ettevõtte kohta. Krediite antakse ka taastatavaile ettevõtetele vabastatud rajoonides.

Tabel 1.

Ettevõtte bilansid

Aktiva			Alg-	Vahe-	Lõpp-
A. Põhi- ja eraldatud vahendid					
I. Põhivahendid			23 107	23 067	22 107
II. Eraldatud vahendid			—	—	—
1) Maksed kasumeist Rahand. RK-le			—	—	210
2) „ Tööstuspangale			—	—	300
3) Sisemised arveldused TVO-ga neile antud vahendite osas			—	—	—
Kokku A-rühmas			23 107	23 067	22 617
B. Normitud vahendid (omad ja krediteeritud)					
	Normatiiv aasta lõpuks				
	summa	päevad			
I. Tooraine, põhimaterjalid	3 300	78	6 200	5 612	4 068
II. Abimaterjalid	450	108	750	718	727
III. Kütteained	100	120	150	140	94
IV. Vähevääruslikud ja ruttu- kuluvad esemed	5 000	—	8 500	8 360	4 994
V. Lõpetamata toodang (kaasa arvatud poolfabrikaadid)	6 750	72	—	795	7 704
VI. Valmistoodang	1 800	20	—	445	1 658
VII. Järgnevate aruandeperioodide väljaminekud	600	—	—	—	1 054
Kokku B-rühmas			18 000	—	20 299
C. Vahendid kapitaalremondis					
D. Vahendid arvelduses ja muudes aktivates					
I. Lähetatud kaubad ja täidetud tööd			—	—	1 282
II. Ostjate poolt tähtjaks tasumata jäetud kaubad			—	—	297
III. Rahalised vahendid			1 400	1 285	1 254
IV. Arveldused (deebitorid)			—	—	576
V. Sisemised arveldused ehitustegevusega, mis kuuluvad tasumisele			—	—	165
Kokku D-rühmas			1 400	1 285	3 574
BILANSS			40 107	40 422	46 490
Väljaspool bilanssi					
Põhivahendite kulunud osa			—	40	1 000

(tuhandis rublades)

Passiva			Alg-	Vahe-	Lõpp-
A.					
I. Põhikirjafond	40 107	40 067	39 107		
II. Arveldused ettevõtte ja peavalitsuse vahel	—	—	—		
III. Jooksva aasta kasumid	—	—	2 132		
IV. Sotsiaalkindlustuse mahaarvutused	—	15	27		
V. Tõelised ja teenistujad	—	300	762		
Kokku A-rühmas			40 107	40 382	42 028
Olemasolevad omad käibe- ja nendega võrd- sustatud vahendid (ei kuulu bilansi kokku- võttesse)					
Aasta algul — 17,0 miljonit rubla Aasta lõpul — 18,9 miljonit rubla					
B. Lühiajalised pangakrediidid normitud varude arvel					
I. Laenu tooraine ja materjalide arvel	—	—	—		
II. Laenu lõpetamata toodangu arvel	—	—	1 000		
III. Laenu valmistoodete arvel	—	—	—		
Kokku B-rühmas			—	—	1 000
C. Vahendid kapitaalremondiks					
D. Muud passivad					
I. Laenu teolevate arveldusdokumentide arvel	—	—	1 031		
II. Tööstuspanka sissemaksmisele kuuluvad amortisatsioonisummad	—	25	32		
III. Arveldused (kreditorid)	—	—	2 399		
Kokku D-rühmas			—	25	3 462
BILANSS			40 107	40 422	46 490
Kirjendid väljaspool bilanssi					
Põhivahendite kulumine					
	—	40	1 000		
Oiendus:					
Sealhulgas võlgnevus töötasu alal seitsme päeva eest aasta lõpuks — 270					

Selgitusi bilansside tabeli juurde.

1. Bilansid esitatakse siin ainult põhiosade järgi ja tuhandeis rublades. Tegelikult koostatakse bilansid rublades ja kopikates ja kõigi osade täieliku skeemi järgi, mis on detailiseeritud kirjendite viisi.

2. Bilansid esitame ilma E-osadeta aktivas ja passivas. Neist osadest räägitakse eraldi.

*

Seejuures ei muutu ka nende üldine hinne. Käibevahendite paigutamises aga esinevad olulised muutused: osa materjalidest ja kütteenest on tootmises tarbitud ja nende üldkogus kahanes; pangasolev arveldusarve on esitatud skeemis tunduvalt ära kasutatud ja vähenenud. Selle asemel tekkisid bilansis uued materiaalsed väärtused valmistoodete ja lõpetamata toodangu näol. Sealjuures on nende summa rahalises väljenduses suurem, kui äratarvitatud tööobjektide ja arveldusarvel olevate vahendite kogusumma. Ka põhikirjafondis toimusid mõningad muutused; bilansi passivas tekkis uus — amortisatsioonifond ja uus kirjend: „Põhivahendite kulumine“.

Saadud uus vahebilanss, nagu nähtub bilansside tabeli teisest veerust ja diagrammi II skeemist, erineb algbilansist nii kirjendite koosseisu kui ka bilansi üksikute kirjendite ulatuse ja summade ning kogu bilansi kui terviku kokkuvõtte poolest (või nagu öeldakse — bilansi „valuuta“ poolest). On silmanähtav, et need muutused on tingitud ainult tootmiskäigu arvestamisest, sest meie tingimuse kohaselt ettevõtte peale tootmise mingeid muid operatsioone alates tema käikulaskmise momendist pole teostanud.

Vaadeldud juhul bilansis toimunud muudatused on tingitud sellest, et ettevõttes olevad töö objektid olid töödeldud ja muundatud valmistoodeteks ja eri valmidusastmeis olevaiks detailideks. Nagu ülal näidatud, tekkisid bilansis töö objektide kohta käivate kirjendite kahanemise arvel uued kirjendid, mis näitavad valmistooteid („Valmistoodang“, „Kaubad“) ja lõpetamata tooteid („Lõpetamata toodang“, „Poolfabrikaadid“).

Need muudatused näitavad seda, et valmistoote ja poolfabrikaatide valmistamiseks tehti mitmesuguseid otseseid tootmiskulutusi kui ka mitmesuguseid administratiiv- ja majanduslikke väljaminekuid, milledeks kasutati arveldusarve summasid. Need kulutused kandusid koostisosistena toodetud valmistoote ja

veel lõpetamata toodangu omahinna hulka. Toodangu omahinna tähtsaimaks elemendiks on töölistele ja teenistujaile vastavalt nende tööhulgale ja kvaliteedile makstav töötasu. Siin analüüsitaval juhul pole töötasu väljamaksmise tähtpäev veel saabunud ja selle saabumiseni seisavad väljamaksmisele kuuluvad summad kreditoride arvel, nagu oleksid need summad antud tööliste ja teenistujate poolt ettevõttele ajutiselt laenuks kuni järgmise palgapäevani. Sealjuures aga kandus väljamaksmisele kuuluv töötasu juba koostisosisena toodete ja lõpetamata toodangu omahinda. Sellest — bilansi aktiva üldine suurenemine ja passivas kreditoride tekkimine ettevõtte tööliste ja teenistujate näol.

Tavalisest makstakse töölistele ja teenistujatele töötasu kaks korda kuus, pärast kahepäevase tööperioodi möödumist. Nii jääb ettevõtte käsutusse alati teatav summa vahendeid, mida kasutatakse ettevõtte käibes. Seega osutub sel põhjusel tekkinud „võlgnevus töölistele ja teenistujatele“ teatavas osas alaliseks käibevahendite allikaks ja teda loetakse „võrdsustatuks ettevõtte omade käibevahenditega“, nn. „püsivaks passivaks“.

Omade käibevahenditega võrdsustatute hulka kuuluvad samadel alustel ka vahendid, mis tekivad sotsiaalkindlustuse organitele töötasudest mahaarvamiste arvel normaalse mööduva minimaalse võlgnevuse tõttu. Need vahendid on ettevõtte käsutuses kuni sotsiaalkindlustuse organitele mahaarvamiste ülekandmise tähtpäevadeni. Seesuguse võlgnevuse arvel tekkivad summad osutuvad teatava miinimumi ulatuses omade käibevahendite kõrval alaliseks vahendite allikaks. Niisugune on bilansi ja bilansis peegelduvate reaalväärtuste kasvu esimene põhjus ja esimene allikas.

Järgmiseks bilansi kokkuvõtte ja ta aktive käibeosa suurenemise põhjuseks on bilansis amortisatsioonisummade tekkimine.

Töövahendid võtavad tootmiskäigust kogu aeg osa oma naturaalkujul. Vastavalt kulumisele kandub nende väärtus osade viisi üle nende abil valmistatud toodangu väärtusse. See väljendub teatavais amortisatsiooni-mahaarvutustes, mis arvatakse tingimata toodangu omahinna hulka. Amortisatsiooni arvutatakse täpselt kindlaksmääratud protsentides (normides) põhivahendite algväärtusest. Normid on arvutatud nii, et hoo-

nete, masinate, seadeldiste jms. funktsioneerimise keskmise tähtsaja jooksul amortisatsiooni-mahaarvutuste abil täielikult tasuda mahutused põhivahendisse ja et korvata kõik kapitaalremondi kulutused põhivahendite vastavate osade tegevusaja kestel. Müüdavate kaupade omahinna hulka kantavad põhivahendite amortisatsioonisummad laekuvad ettevõtte arveldusarvele vastavalt sellele, kuidas neid kaupu müüakse.

Siit tekivad bilansi erilised amortisatsioonifondide kirjendid. Nad näidatakse passivas nende väärtuste allikatena, mis laekusid põhivahendite kulumise korvamise korras.

Amortisatsiooni-mahaarvutustest moodustatavatel vahenditel on kaks eri otstarvet. Esimene on — tasuda järk-järgult, vastavalt nende vahendite tegeliku moodustamise ja laekumise käigule, omaaegsed kapitaalvahutused ettevõtte ehitamisel ja sisseseadmisel. See osa amortisatsioonisummadest makstakse sisse Tööstuspanka ja kasutatakse finantsallikana uuteks kapitaalvahutusteks peavalitsuste ja rahvakomissariaatide plaanide järgi. Tööstuspanka sissemaksmise momendini on amortisatsioonisummad märgitud ettevõtte bilansi passivas erikirjendina: „Tööstuspanka sissemaksmisele kuuluvad amortisatsioonisummad“. Ülejääk bilansi selle kirjendi järgi näitab, missugune rahasumma ei ole veel sisse makstud ja kuulub sissemaksmisele Tööstuspanka tekkinud amortisatsioonisummade arvel. Nende summade teine otstarve seisneb selles, et finantseerida nende arvel põhivahendite taastamist ja jooksva kulumise vähendamist (korvamist) ja vältida nende vahendite enneaegset ärakulumist plaanilis-ennetavate kapitaalremontide abil. Vastavalt kehtivaile eeskirjadele (NSVL RKN-i määrus 8. jaan. 1938. a.) eraldatakse ka selleks otstarbeks määratud vahendid ettevõtte tootmisteggevuses kasutatavaist ressurssidest. Need moodustavad bilansi passivas erilise sihtfondi — „Amortisatsioonifond kapitaalremontideks“. Selle fondi sularaha ülejäägid hoitakse Riigipangas ettevõtte eriarvetel („Amortisatsiooni-mahaarvutuste eriarve Riigipangas kapitaalremondiks“ — bilansi aktivas).

Amortisatsioonisummade kogunemine ei tähenda sisuliselt ettevõttesse uute täiendavate vahendite juurdevoolu; need summad moodustuvad vaid ettevõtte põhikirjafondi summade sisseümberpaigutamise teel ja näitavad, et osa põhivahendeist läks amortisatsiooni kaudu üle käibe vahendisse. Kuid amortisatsioonisummad ei jää seisma ettevõtte ressurssidesse, mis on

määratud põhi-tootmistegevuseks; üks osa neist võetakse ilma tagasimaksuta ettevõttest välja ja antakse edasi Tööstuspanka, teine osa aga broneeritakse ettevõtte vahendite koosseisus täpselt kindlaksmääratud otstarveteks, nimelt kapitaalremontideks.

Arvestusel ja eriti bilansil on seoses põhivahendite amortisatsiooniga ees ülesanded: 1) näidata ettevõttele eraldatud põhivahendite koguhulka (nende esialgne maht); 2) näidata, kui võrd põhivahendid on sel või teisel perioodil juba amortiseeritud; 3) näidata, millises summas on ettevõttele esialgselt põhikirjafondina kinnistatud vahendid juba riigile tasutud amortisatsioonisummade Tööstuspanka sissemaksmise teel kapitaalvahetuste finantseerimiseks, ja kui palju on ettevõttel tegelikult vahendeid kapitaalremontide finantseerimiseks. Nende asjaolude arvestamiseks on bilanssi lülitatud erikirjend — „Põhivahendite kulumine“. Ta peegeldab nagu vahendite kulumise tõttu lahtiirdunud põhikirjafondi osa. See kirjend näitab esiteks, kui võrd aktivas peegelduvad põhivahendid on juba amortiseeritud ja teiseks — kui võrd sellega seoses vähenes põhikirjafond.

Käesoleval ajal näidatakse jooksvas arvestuses põhivahendid nende esialgses väärtuses. Mis aga puutub bilansi tabelisse, siis selles viiakse kulumissumma väljapoole bilansi kokkuvõtet (väljapoole bilanssi); bilansi tabeli esimeses osas aga näidatakse põhivahendid kulumise mahaarvamiseega. Järelikult bilansi tabeli alusel põhivahendite esialgse väärtuse määramiseks on vajalik nende maht, mis näidatud bilansi kirjendites, liita kulumissummaga, mis näidatud kirjendeis väljaspool bilanssi.

Kapitaalremont ei tähenda ettevõttele uue objekti — uue masina, uue hoone saamist. Lõpetatud remont tähendab vaid seda, et kulumine on taastatud remondisumma ulatuses. Selletõttu niivõrd, kui kapitaalremont vähendab põhivahendite kulumist, väheneb ka väljaspool bilanssi näidatav kulumissumma ja taastub vastava summa võrra põhikirjafond. Selle võtte abil peegeldub bilansis põhivahendite osalise taastamise käik, s. o. vahendite kulumise vähenemine ja põhikirjafondi vastava osa taastamine.

Praegu tarvitatavas ettevõtte jooksva arvestuse ja aruandluse süsteemis näidatakse põhivahendid mitte ainult summaliselt, vaid ka nende liikide järgi, kusjuures nad jaguvad nende majandusliku otstarbe (tootmise, elamu-kultuurilise teenindamise,

kauba-lao jm.) ja nende materiaal-tehnilise koostise (hooned, seadeldised, masinad, tööriistad, inventar jne.) järgi.

Tuleb eriti märkida, et käesoleval ajal kehtiva „Raamatupidamise aruannete ja bilansside määrustiku“ (kinnitatud NSVL RKN-i poolt 29. juulil 1936. a.) põhjal omandatakse ja arvestatakse kiireltkuluvaid kui ka väikesi ja väheväärtuslikke tööriistu ja inventariesemeid käibes olevate vahenditena. Nende hulka arvatakse esemed kestusega alla aasta, olenemata nende hinnast, ja esemed hinnaga alla 200 rubla ühik, sõltumata nende kasutamise kestusest.

Illustratsiooniks toodud bilansis näeme, et meie ettevõtte töö esimese etapi kestel, arvates algbilansi kuupäevast kuni vahebilansi kuupäevani, bilansi valuuta kasvas 315 tuh. rubla võrra ning peale selle on näidatud väljaspool bilanssi 40 tuh. rubla. Tekkisid uued kirjendid ja toimusid summade liikumised ühest kirjendist teise.

Kolmandas skeemis ja bilansside tabelite kolmandas veerus esitatud bilanss näitab ettevõtte käsutuses olevate vahendite edasist suurenemist. Bilansi kokkuvõtte suurenes bilansi üksikute kirjendite ja osade arvel. See suurenemine on tingitud aktivas peegelduvate reaolväärtuste moodustamise allikate vastavast suurenemisest passivas. Tekib küsimus: missugused on need allikad, missugune on nende otstarve ja kuidas nad on tegelikult kasutatud.

Ettevõtte põhikirjafond tagab tema vajadused põhivahendite ja omade käibevahendite alal. Omade käibevahendite hulk määratakse kindlaks väljudes vajadusest tagada nendega tootmise ja turustamise takistamatut käiku ja vähendamisele mittekuuluvaid minimaalseid varusid, nn. normatiive¹.

Kuid ettevõtte jooksva operatiivse töö käigus tekib tavaliselt vajadus täiendavate vahendite järele ühekordsete varumiste jaoks, seoses tootmise hooajalise suurenemise ja mitmesuguste muude ajutiste tarviduste tekkimisega. Kõigil niisugustel juhtudel antakse ettevõttele Riigipanga poolt lühiajalist krediiti hooajalisteks või ajutisteks tarvidusteks.

Riigipanga krediitide andmine ei piirdu ainult majandusorganitel hooajaliste ja ajutiste tarviduste tekkimise juhtudega. Panga sidemete avardamiseks mõnede rasketööstuse harudega ja

¹ Normatiivide kohta täpsemalt allpool (vt. lk. 50 ja edasi).

rublakontrolli kõvendamiseks on kehtestatud panga ja ettevõtete suhete uus vorm — lõpetamata toodangu ja valmistoodete käibe krediteerimine masinaehituse ettevõtetes, nafta-, keemia- ja metallurgiatööstuse ning ehitusmaterjalide-tööstuse ettevõtetes ja mitmes riigikaitsetööstuse harus. Selle krediteerimise vormi puhul asendab pank oma krediitidega teatava osa ettevõtte omadest käibevahendeist, mis katavad normatiive.

Panga antud krediitide tagasimaksmise tähtsajad määratakse vastavalt ettevõtte vahendite käibe normaalsele arenemisele, mis võimaldab kontrollida ja soodustada käibe maksimaalset kiirendamist ja vältida ressursside suunamist väljapoole plaani.

Pank pole mitte ainult krediteerivaks, vaid ka kontrollivaks organisatsiooniks, kusjuures bilanss aitab teda kontrollida ettevõttele antud lühiajaliste krediitide õiget kasutamist. Bilansi järgi võib kindlaks määrata, missuguses seisundis on ettevõtte vahendid, kuivõrd olemasolevad varud vastavad määratud normatiividele, kas ei ületata seejuures panga poolt krediteeritud hooajaliste varude hulka jne. Võtteid, mille abil teostatakse vastavad arveldused, vaadeldakse edaspidi seoses bilansi analüüsiga.

On tähtis märkida, et pank annab laene ainult nende varude arvel (arvestades nii nende liike kui ka suurust), mis on plaanis ette nähtud ja on vajalikud tootmise takistamatuks käiguks. Kõik sedaliiki varud kuuluvad normiivide kategooriasse ja koos normatiividega moodustavad bilansi aktivas eri osa (nn. bilansi aktiva B-osa) — „Normiivad vahendid (krediteeritud omavahendid)“.

Majandusorganite operatiiv-majanduslikud suhted põhjustavad nende vahel mitmesuguste arvelduste tekkimist, mille tagajärjel majandusorganite bilanssides tekivad deebitoride (aktiva) ja kreditoride (passiva) kirjendid ühes alljaotustega operatiivsete sidemete iseloomu järgi (ostjad, hankijad, aruandvad isikud jne.). Arvelduste kord majandusorganite vahel reglementeeritakse erieskirjadega.

Kõik arveldused tööstuses teostatakse pankade kaudu, kusjuures Riigipank teostab arveldusi ettevõtte põhitegevuse alal, Tööstuspank aga arveldusi kapitalimahutuste alal. Kaupade eest tasumine toimub peamiselt kaupade hankijate esitatud arвете („maksenõuete“) aktseptimise korras. Arvelduste aktseptimise vorm seisneb selles, et hankijalt lähetatud kauba arve saa-

misel on ostjal õigus kolme päeva jooksul teatada ostja asukohajärgsele Riigipanga osakonnale, et ta ei võta arvet täielikult või osaliselt tasumisele (aktseptist keeldumine), kusjuures ostja on kohustatud osutama tasumisest keeldumise põhjused. Ostjalt seesuguse teate mittesaamisel¹, arvestab (kannab üle) pank pärast maksunõude saamisest teatava tähtaja möödumist (kümme päeva linnade-vahelistes ja kaks päeva samalinnalistes arveldustes) hankijale ostja arveldusarvelt vastavad summad.

Pärast arvete aktseptimist ja enne maksetähtpäeva saabumist peegelduvad ostja aadressile saabunud materiaalsed väärtused tema bilansis (aktiva) laos või teelolevate materjalidena (olenevalt sellest, kas need materjalid saabusid lattu või viibivad veel teel). Sellele kirjendile vastab passivas hankija kreditorina (kirjend „Hankijad aktseptitud maksenõuetega“).

Aktsepteerimisvorm osutub arvelduste põhivormiks. Väikese osatähtsusega arvelduses on akreditiiv- ja eriarve vorm, kus ostja kannab eelolevate maksete jaoks hankija asukohajärgsesse pankat teatavad summad (saadab välja akreditiivi, avab eriarve). Sedavõrd, kuidas kaup välja saadetakse ja vormistatakse vastavate transpordidokumentidega ja arvetega ja viimased saabuvad sihtkohale, kirjutatakse akreditiivist või eriarvelt vastavad summad maha (kantakse üle) hankija arveldusarvele. Sel juhul tekib ostja bilanssi (aktiva järgi) kirjend „Akreditiivid ja eriarved“.

Vaatamata karmile arveldusrežiimile, on majandusorganite vastastikune võlgnevus väljaspool plaani veel kaunis suur nende bilanssides, kus ta peegeldub kirjendite „deebitorid“ ja „kreditorid“ alljaotustes. Ebanormaalne debitoorne ja kreditoorne võlgnevus tekib arveldusreeglite rikkumise, vastastikuste pretensioonide tekkimise aja tähtjaks tasumata jäetud arvete olemasolu (passiva kirjend „Hankijad tähtjaks tasumata jäetud arvete-faktuuride järgi“) kui ka faktuurimata, s. o. ilma dokumentideta kaubasaamiste (passiva kirjend „Hankijad faktuurimata hangete järgi“) tagajärjel.

On olemas juhte, kus majandusorgan-saaja keeldub vastu võtmast temale adressitud väärtuste arvet (kui, ütleme, nad on saadetud ilma tellimiseta, eksikombel jne). Neil juhtudel eralda-

¹ Säärast vaikivat nõusolekut arve tasumiseks nimetatakse „negatiivseks aktseptiks“.

takse seesugused väärtused saatja bilansi aktivas kirjendina „Ostjate vastutaval hoiul olevad kaubad aktseptist keeldumisel“. Saajate juures aga arvestatakse need väärtused eraldi nn. arvetel väljaspool bilanssi (vt. allpool).

Nagu ülalpool märgitud, toimub kehtivate eeskirjade kohaselt maksmine ostja poolt vastuvõetud arve järgi linnade-vahelise arvelduse puhul kümne päeva pärast, arvates maksenõude saamise päevast, samalinnalise arvelduse puhul aga kahe päeva pärast peale arve aktseptimist.

Seega osutuvad hankija vahendid eraldatuiks: maksenõude liikumise aja jooksul ostja asukoha-järgsesse pank; ostjale arve tasumiseks antud tähtaja jooksul ja lõpuks hankija asukoha-järgses pangas ostja arvelt hankija arvele raha ülekandmise teate liikumise ajal. Sellele lisandub veel aeg, mis vajatakse Riigipanga osakondades dokumentide vormistamiseks. Kogu selle ajavahe-miku jooksul, s. o. lähetamise momendist kuni raha hankija arvele laekumiseni, seisab kaup viimase bilansis kirjendi „Lähetatud kaubad“ järgi. Lähetatud kaupadesse eraldatud hankija vahendid korvatakse sihtlaenu andmisega tema deklaratsiooni puhul lähetatud kauba arvel. Laen antakse tähtajaks, mis normaaltingimustes on vajalik hankijale raha kättesaamiseks krediidi tagamiseks vastuvõetud arveldusdokumentide järgi. Need laenu annab pank välja pärast majandusorgani poolt arvete ja dokumentide esitamist kauba saatmise kohta. Ostja poolt kauba-arvete mittetasumisel määratud tähtajaks tasutakse laen pangale laenusaanud majandusorgani (hankija) poolt.

Üheaegselt reguleerib pank ka arveldused majandusorganite endi vahel. Seoses kaupade lähetamise ja nende arvel laenusaa-mise operatsioonidega tekivad hankijate bilanssides kirjendid: „Lähetatud kaubad“, „Tähtajaks mittetasutud kaubad“, (bilansi aktiva), „Laenu-d teel olevate arveldusdokumentide jär-gi“, „Tähtajaks mittetasutud Riigipanga laenu-d“ (bilansi pas-siva). Ostjate bilanssides tekivad kirjendid: „Hankijad aktsepti-tud maksenõuete järgi“, „Hankijad tähtajaks mittetasutud arvete-faktuurade järgi“.

Kohtu või arbitraaži lahendamiseks antud asjade järgi saada-olevad vaieldavad summad eraldatakse kui „vaieldavad võlad“ (bilansi aktiva järgi).

Jooksvateks majanduslikeks vajadusteks ja muudeks ühe või teise ülesande täitmisega seoses olevateks kuludeks antakse kaas-

töölistele kindlad aruandlusele kuuluvad summad teatavateks tähtaegadeks erimäärustega määratavas ulatuses ja korras. Need summad märgitakse bilansi aktivas kuni nende tagasilaskumiseni erikirjendis: „Aruandvad isikud“.

Ettevõtte operatiivses töös omavad tähtsa koha tema alalised vastastikused suhted ja sidemed oma peavalitsusega.

Need sidemed on mitmesugused, kuid põhiliselt nad on kahte liiki: a) vastastikused suhted peavalitsusega kui ettevõtte tegevuse juhtimis-, plaanimis- ja reguleerimisorganiga ja b) vastastikused suhted temaga seoses varustamis- ja turustamisoperatsioonidega. (Muuseas teostavad neid operatsioone tavaliselt isemajandamispõhimõtte alusele viidud ja teataval määral eraldatud peavalitsuse turustamis- ja varustamisosakonnad). Finantsarveldussuhete esimese rühma puhul esineb peavalitsus organina, kes vastavalt plaanidele jaotab ümber alluvate ettevõtete vahendid.

Vahendite ülevõtmisel peavalitsuse poolt kas kasumi või liigsete käibevahendite ümberjaotamise korras on oma loomult sama tähtsus, nagu sissemaksetel riigi eelarvesse ja nad esinevad ettevõtte bilansis eraldatud vahenditena. Nad näidataksegi bilansi osas (aktivas) kirjendina: „Arveldused ettevõtete ja peavalitsuste (trustide) vahel“.

Vastupidi — peavalitsuselt käibevahendite täiendamiseks saadavad vahendid osutuvad finantseerimisallikaks ja -kujuks ning nad näidatakse bilansis (passivas) eri kirjendina: „Arveldused ettevõtete ja peavalitsuste vahel“. Arveldusi aga varustamise ja turustamise jooksvate operatsioonide järgi bilansis ei eraldata ja nad märgitakse ostjate ja hankijate arvelduse üldkirjendites vastavalt kuuluvusele ja ainult deebitoride ja kreditoride arvelduste kokkuvõtete taga näidatakse summa „selle hulgas arveldused organisatsioonidega seespool süsteemi“.

Kapitaalmahutuste finantseerimise eriline režiim ja ettevõtte selle tegevusharu eraldamine tema põhi-tootmistööst tingisid kapitaaltööde eraldamist eri bilanssi.

Kehtiv kapitaaltööde finantseerimise kord näeb ette kapitaal-ehitusteks minevate vahendite täielikku eraldamist jooksvaks operatiivseks tootmistööks määratud vahendeist. Ehituste bilanss ja põhi-tootmistegevuse bilanss on teineteisest eraldatud. Kapitaalmahutusteks määratud vahendite omandamine tootmise tarvidusteks ja vastupidi on finants-eelarvelise distsipliini jämedaim

rikkumine ja kuulub karistamisele kui nõukogude seaduste rikkumine.

Ettevõtete kohta kehtestatud finants-režiim taotleb mitte lubada ei põhi-tootmiskava täitmiseks määratud ressurside arvel mitte-plaanilisi kapitalimahutusi ega ka tööstuse tehnilise baasi laiendamiseks määratud vahendite eraldamist plaani mittetäitmise ja ebamajanduslikkuse katmiseks põhi-tootmistöö alal. Seoses sellega eraldatakse kapitalimahutuste finantseerimiseks määratud vahendid ja nende väljaandmist teostavad eripangad — eriti tööstuse jaoks Tööstuspank — kindlas, seaduses määratud korras.

Vahendite pangast väljaandmise kord oleneb kapitaaltööde teostamise viisist. Kapitaaltööde teostamise põhiviisiks on tööettevõtte.

Töövõtte kõrval leidub kapitaaltööde teostamist nn. majanduslikul teel, kus nad teostatakse ettevõtte enda poolt erilise kapitaalehituste osakonna (KO) abil. Sel juhul annab Tööstuspank vahendeid töölistele töötasu maksmiseks vormistatud nimekirjade järgi, materjalide varumiseks — arvete järgi, ja muudeks ehituskuludeks — kindlaksmääratud normides ja eelarvete järgi. Ka antud juhul teostab pank finantseerimist, s. o. vahendite väljaandmist kooskõlas eelarvega tehnilise projekti juurde ja selle alusel. Sellejuures kontrollib pank kinnipidamist plaanis ettenähtud töötasufondidest ja kontrollib materjalide soetamist kehtivate hindade järgi ja kooskõlas eelarvega tehnilise projekti juures. Tähendab, ka selle ehitamisviisi puhul teostab pank täielikult panga- ja finantskontrolli. Arveldused põhitegevuse ja kapitaalehituste vahel organiseeritakse ja teostatakse üldkontragentilistel alustel, nagu teistegi ostjate ja hankijatega.

Tööliste varustamise osakonnad (TVO-d) on samuti eraldatud iseseisvateks majanduslikeks lülideks iseseisvate eri bilanssidega, mis ei kuulu ettevõtte üldisse bilanssi ja aruandesse. TVO-de bilansid, mis sageli sisaldavad omakorda mitut majapidamist, on ise ka koondbilansid. TVO-de üldises ühises bilansis eraldatakse tavaliselt: a) kaubandusliku tegevuse bilanss, b) põllumajanduslike ettevõtete bilanss, c) teenindavate majapidamiste ja töökodade (näiteks remondi-, õmblus- jms.) bilanss, d) ühiskondliku toitlustamise ettevõtete bilanss jne.

Kapitalimahutuste, põhitegevuse ja TVO-de vastastikused arveldused on bilansis eraldatud aktivas ja passivas eri osa-

desse: „Tasumisele kuuluvad sisemised arveldused ehitustega“, „Tasumisele kuuluvad sisemised arveldused TVO-dega“. Olenevalt sellest, kas jääk bilansi koostamise päevaks on põhitegevuse või kapitaalmahutuste (või TVO-de) bilansi kasuks, näidatakse selle kirjendi ülejäägi summa („saldo“) põhitegevuse bilansi aktivas või passivas ja vastavalt KO või TVO bilansi vastandkülgedel.

KO ja TVO on eraldatud bilanssidel, kuid nad ei ole iseseisvad põhikirjaga organisatsioonid, nad on ettevõtte „osakonnad“ erieskirjade alusel ja erilise juhtimisrežiimiga. Selletõttu nendele ettevõtte üldistest ressurssidest eraldatud vahendite (seadeldised, ehitused, materiaalsed ja rahalised väärtused jms.) allikaks on ettevõtte omavahendid ja sellelt seisukohalt vaadatuna osutuvad nad oma olemuselt põhikirjafondi eraldatud osaks. Need eraldatud osad ei ole aga kõrvaldatud ettevõtte arvestusest ja bilansist, sest nad, ehkki oma operatiivse otstarbe järgi majanduslikult eraldatud, jäävad edasi ettevõtte üldiste vahendite lahutamatuks koostisosaks. Niisugustel alustel eraldatud vahendid näidatakse põhitegevuse bilansi aktivas (TVO bilansis aga passivas)¹ eri osas: „Sisemised arveldused eraldatud vahendite alal“.

Erinevalt ettevõtte põhitegevuse suhetest KO-de ja TVO-dega, on suhted elamu-kommunaal- ja põllumajandusliku abimajapidamisega organiseeritud teistel alustel, mis omakorda kajastub ka bilansi ja ta koostis-osade ehituses. Elamu-kommunaal- ja põllumajanduslikel abimajapidamistel on ainult iseseisev arvestus ja nad koostavad jooksva raamatupidamisarvestuse alusel eri bilansid. Kuid need eraldatud bilansid kõigi oma koostisosa-dega — nende hulgas kasumite ja kahjumite näitajatega — ühinevad ja lahustuvad põhitegevuse bilansi (või, olenevalt elamumajanduse või põllumajandusliku abimajapidamise osade kuuluvusest ja alluvusest, vastavalt KO või TVO bilansile) aktiva ja passiva vastavates osades ja kirjendites.

Põhitegevusest linnaäärsetele majapidamistele või elamumajandusele eraldatud vahendid arvestatakse nende eri (eraldatud) bilanssides eri kirjenditena üldosas: „Sisemised arveldused

¹ KO-de suhtes see printsiip ei ole leidnud täielikku kajastust bilansis ja KO-le antud vahendeid (kuivõrd nad faktiliselt piirduvad ainult põhivahenditega) ei eraldata selle osa järgi.

eraldatud vahendite alal". Jooksvate operatsioonide käigus tekkinud arveldused arvestatakse eri arvetel ja nad moodustavad nn. „Sisemised arveldused“ („arveldused seespool bilanssi“).

Elamu-kommunaalmajanduse ja linnaäärsete majapidamiste bilansside summeerimisel ettevõtte põhitegevuse põhibilansiga langetavad mõned kirjendid automaatselt välja, kuna nad näitavad võrdseid summasid kokkuarvatud bilansside aktivas ja passivas.

Õeldust on silmanähtav see põhimõtteline ja tegelik vahe, mis on mõistetel arveldused „seespool bilanssi“ ja „bilansivahelised“ arveldused, „iseseisev bilanss“, „omaette bilanss“, „eribilanss“, „eraldatud bilanss“, „koondbilanss“ ja „bilansside kokkuvõte“.

Sellele vaatamata ei ole need tähtsad küsimused leidnud nõutavat kajastust raamatupidamise teoorias.

Üheks tööstuse finantseerimise tähtsaimaks allikaks on tema omad säästud.

Riiklike ettevõtete kasumid on samuti tähtis artikkel meie eelarve tulude osas.

Ettevõtte kasumite põhilise, valdavama osa moodustab müüdud kauba eest saadud summa (pärast käibemaksu mahaarvamist)¹ ja selle täie kommertsomahinna, millesse kuulub ka tootmisväärtus ja turustamiskulud — summa vahe.

Tööstuse toodangu jaoks määratud kindlate väljalaskehindade olemasolu korral muutub säästude (kasumi) määr otseses sõltuvuses toodangu väljalaske ja realiseerimise ulatusest ja realiseeritud kaupade omahinna tasemest.

Ettevõtte kahjumid on ta tootmisvõimaluste puuduliku kasutamise, ettevõtte halva tootmisorganisatsiooni ja juhtimise tulemus. Neid põhjustavad tööseisakud, praak, tooraine, materjalide ja kütte kulutusnormide ületamine, samuti töötasufondi ülekulutamine ning kulutused trahvideks ja tagatisteks. Kahjumite ulatus suureneb seoses toodangu madala kvaliteediga, ta mittekomplektsuse ja äraandmise tingimuste ja tähtaegade rikkumisega. Kaotused on tingitud ka halvast elamu-kommunaal-

¹ NSVL Rahanduse RK-le kuuluv maksusumma näidatakse kuni ta äramaksmiseni bilansi passivas kirjendi järgi „NSVL Rahanduse RK-le maksude alal“. Kehtivate eeskirjade kohaselt makstakse maks jooksva kuu operatsioonidelt täielikult esimese ja teise dekaadi eest 13. ja 22. kuupäeval, kolmanda dekaadi eest 70% — 29. kuupäeval ning ülejäänud 30% — järgneva kuu 3. kuupäeval.

majandusest. Kahjumid suurenevad ettevõtte kõigi osade tegevuse nõrga kontrolli, ebamajanduslikkuse ja varguste tõttu.

Nendest puudustest ülesaamine, kahjude ennetamine ja likvideerimine vabastab tohutud vahendid, mida võib kasutada meie majanduselus.

Ettevõtte kaotused on eriti ebatalutavad nende tohutute materiaal-, ja finantsvahendite ning inimtööjõu nõudmiste juures, mida esitab Suur Isamaasõda ja vabastatud rajoonide majanduse lühikese ajaga taastamise ülesanne.

Riiklike ettevõtete kasum jaotatakse järgmiselt: a) plaanis kindlaksmääratud osa (protsent, mitte alla 10%) juhitakse riigi eelarvesse; b) vähemalt plaaniülesannete piirides — ettevõtte omade käibevahendite täiendamiseks ja lõpuks c) ülejäänud osas (kuid mitte üle plaaniülesannete) — omade kapitaalmahutuste finantseerimiseks.

Rajoonide ja linnade tööstuse säästud kasutatakse NSVL RKN-i ja ÜK(b)P KK 9. jaanuari 1941. a. määruse alusel kohaliku tööstuse laiendamiseks tingimusel, et kuni 25% võivad täitevkomiteed kasutada ka elamu- ja kultuur-olustikuliseks ehitustööks ning heakorraks. Kuni 25% säästudest võib keskendada mahaarvamiste teel erilistesse fondidesse rajooni tööstuse arendamiseks vastava oblasti, krai või oblastitesse jaotamata vabariigi teistes rajoonides.

Tagasimaksmise kohustuseta riigi eelarvesse ja Tööstuspanka sissemakstud kui ka fondidesse (kus need on säilinud) arvatud summad moodustavad nn. „eraldatud vahendid“. Nad võetakse faktiliselt ettevõttest välja ja nad ei eksisteeri enam tema jaoks. Siiski ei jäeta neid ettevõtte bilansist välja kuni selle bilansi kinnitamiseni ja nad on märgitud aktivas kui passivas näidatud kasumite summa korrektiiv¹.

Ettevõtte bilanssides on veel nn. kirjendid väljaspool bilanssi. Neis kirjendeis kajastuvad niisugused väärtused,

¹ Passiva sääraseid kirjendeid, nagu „Kulumine“, nimetatakse kontraktivateks, s. o. kirjenditeks, mis vastandavad aktivat mahaarvamistena vastavatest ühendatud aktivakirjenditest ja nende korrektiividest. Analoogiliselt sellele nimetatakse mõningaid aktivakirjendeid (nagu näiteks „Maksed kasumitest“) kontr-passivadeks, s. o. passivat tema kirjenditest mahaarvamistena vastandavateks. Kahjum on omadest käibevahenditest (põhikirjafondist) mahaarvamine ja selletõttu ta märgitakse aktivas.

milledes antud ettevõtte käsutamise õigus on teataval määral piiratud. Siia kuuluvad näiteks teisele majandusorganile kuuluvad, antud ettevõtte poolt vastutavale hoiule võetud materjalid (näiteks juhul, kui nad olid lähetatud hankija poolt ilma vastava tellimuseeta või tellimuse tingimustele mittevastavalt), rendilevõetud hooned ja ehitised ja antud ettevõttesse ümbertöötamiseks saabunud tellija materjalid („tellija tooraine“). Sääraseid väärtusi, kui nad tõeliselt, seaduslikul alusel võtavad osa ettevõtte tootmistööst (nagu näiteks ettevõttes kasutatav rendilevõetud vara või tema poolt ümbertöötatavaid materjale jms.) tuleb vaadelda niisama kui teisi ettevõtte käsutuses olevaid tootmisvahendeid. See tähendab muuseas, et bilansi analüüsimisel ja nii bilansi kui terviku kui ka tema üksikute kirjendite hindamisel tuleb arvestada ka ettevõttel olevate väärtustega, mida ta käsutab oma majandus-tootmistegevuses, olgugi teatavatel kitsendavatel tingimustel.

Kirjendeis väljaspool bilansi märgitakse ka nn. rangele aruandlusele kuuluvad planketid ja märgid, nagu näiteks piletid raudteedel, laevanduses jne. Nad arvestatakse nende nominaalväärtuses või, kui see on raskendatud, nende arvestus toimub, nende alalhoiu kontrollimise otstarbel, leppeväärtuse alusel.

Niisugune on bilansi kirjendite lühike iseloomustus seoses nende majanduslike operatsioonidega, mida nad vahenditult kajastavad ja mille tõttu nad bilansis tekivad.¹ Suurima täielikkusega kajastuvad majanduslikud operatsioonid viimase lõppbilansi kirjendeis.

Kõik bilansi kirjendid jagunevad nii aktivas kui passivas neljaks põhiosaks, mis märgitakse literatega A, B, C, ja D. Bilansi kokkuvõtte järel näidatakse aktivas ja passivas kirjendid väljaspool bilansi. Põhitunnusteks, mille alusel toimub bilansi kirjendite rühmitamine nelja põhiossa, on: aktiva jaoks — tootmis-majandustegevuse käigus ettevõtte käsutuses olevate vahendite funktsionaalne osa ja nende plaanimise ja reguleerimise kord, passiva jaoks aga — vahendite andmise viis ja otstarve. Aktivas A-osas kajastuvad kestvalt hoonetesse, masinate, seadeldistesse jne. kinnistatud vahendid (s. o. põhivahendid) ja eraldatud vahendid, mis antud ettevõtte majanduslikust

¹ Mõnesid, käesolevas peatükis nimetamata kirjendeid selgitatakse täiendavalt järgnevas esituses.

käibest tegelikult osa ei võta. B-osas näidatakse kaubamateriaalsed ressursid, mille varud normitakse, s. o. määratakse ja limiteeritakse eri arvelduste põhjal. C-ossa kantakse vahendid, mis on juba suunatud veel lõpetamata kapitaalremonti või on selleks määratud ja omavad kindlasihilise otstarbe. Ning lõpuks viimases D-osas näidatakse teised mittenormitavad käibeaktivad.

Passivas A-põhiosas näidatakse oma- ja nendega võrdsustatud vahendid, mis on ettevõtte põhivahendite ja osa käibevahendite (osa tema normatiivist) katmise peallikaks. B-osas kajastuvad käibe alal ja normitavate varude arvel antud lühiajalised krediidid. C-osa kajastab kapitaalremondiks määratud vahendite allikaid. Ning lõpuks D-osas esinevad teised allikad — Riigipanga krediidid teeleivate dokumentide arvel, mitmesugused kreditorid (nende üksikute kategooriate osutamisega).

Sõjaaja olud tekitasid olulisi muudatusi ettevõtete majanduselus, mis loomulikult leidis vahetut kajastust ka ettevõtte vahendite ja allikate koosseisus ja seisundis, s. o. bilanssides. Koos ettevõtte ümberehitamisega sõjalisele laadile muutusid oluliselt bilansi elemendid oma materiaalses sisus, samuti muutus ka ettevõtte klientuuri, ta ostjate ja hankijate koosseis. Kuid töövahendid ja tööobjektid jäävad tootmisvahendeiks sõltumata toodetava saaduse otstarbest. Tooted antakse sõjalistele organisatsioonidele kindlaksmääratud hinnaga ja kindlaksmääratud tingimustel. Sõjaline toodang ja sõjalised organisatsioonid on sellelt vaatekohalt samasugused „kaubad“ ja „ostjad“, nagu „rahuaegne toodang“ ja „tsiviil“-majandusorganid. Vormilisest küljest, osade ja kirjendite struktuuri ja nende bilanssi asetamise küljest, kehtib üldine unifitseeritud bilansi skeem ja ta üksikud koostisosad ning säilitab täielikult oma jõu ka sõjaajal. See järgneb tõigast, et isemajandamine, kui valitsemise meetod ja temast tingitud organisatsiooniliste ja finants-arvelduslike suhete süsteem säilitab oma kehtivuse ka antud sõjaaja tingimustes, ilmutades seejuures uusi jooni ja uusi positiivseid omadusi.

Koos sellega tekkisid säärased uued olukorrad, nagu ettevõtete evakueerimine, vara osaline mahajätmine ajutiselt vaenlase poolt vallutatud territooriumile, nagu põhi- ja käibeväärtuste hävitamine, varastamine ja purustamine saksa röövlite poolt ja nagu arveldused pankadega, deebitoridega ja kreditoridega

operatsioonide alal, mis jäid lõpetamata seoses okupatsiooniga, evakueerimisega jne. Nõukogude raamatupidamisel ja järelikult bilansil seisab siin ees suur ülesanne — säilitada maksimaalse kokkuhoidlikkusega sotsialistlikku omandit, ennetada rahva vara varastamist, loendada hitlerlike bandiitide poolt tekitatud ainelised kahjud ja arvestada täpselt ning kajastada vahendite seisundit ning muudatusi neis.

On vajalik täielikult selgitada sõjategevusest tingitud kaotused, kahjud ja lisakulutused.

Nendeks otstarveteks on tegutsevate ettevõtete bilanssidesse, bilansi aktivasse ja passivasse, sisse võetud eri osa (osa E).

Selles osas näidatakse vastavate ettevõtete aktivas: 1) mitteevakueeritud põhivahendid, 2) teelolevad materjalid, mis kuni evakueerumiseni ei saanud ettevõttesse, 3) mitteevakueeritud kaubalis-materiaalsed väärtused, 4) evakueeritud, kuid ettevõtte asukohta mittesaanud kaubalis-materiaalsed väärtused, 5) vaenlase poolt purustatud põhivahendid, 6) vaenlase poolt osaliselt vigastatud põhivahendid, 7) vaenlase poolt hävitatud ja varastatud kaubalis-materiaalsed väärtused, 8) evakueeritud organisatsioonidele lähetatud kaubad ja teostatud tööd, 9) vaenlase poolt ajutiselt vallutatud territooriumile jäänud, samuti vabastatud territooriumil oma tegevust mittetaastanud organisatsioonidele lähetatud kaubad ja teostatud tööd, 10) deebitorid — evakueerunud organisatsioonid, 11) deebitorid — ajutiselt vaenlase poolt vallutatud territooriumile jäänud, samuti oma tegevust mittetaastanud organisatsioonid, 12) osaliselt vigastatud põhivahendite vigastuste täiendav hindamine, 13) osaliselt purustatud põhivahendite täiendav hindamine, 14) kuni erikorraldusteni pikendatud debitoorne võlgnevus.

Samasugune osa E on sisse võetud ka bilansi passivasse, kus näidatakse eri kirjenditena: 1) laenuid „on call“-arve järgi evakueerunud ettevõtetele lähetatud kaupade eest, 2) laenuid „on call“-arve järgi tegevust lõpetanud organisatsioonidele lähetatud kaupade eest, 3) kreditorid — evakueerunud organisatsioonid, 4) kreditorid — ajutiselt vaenlase poolt vallutatud territooriumile jäänud, samuti vabastatud territooriumil oma tegevust mittetaastanud organisatsioonid, 5) võlgnevus riigi eelarvesse kuni erikorraldusteni pikendatud laenude alal.

Aktiva ja passiva E osa kokkuvõtete vahel on vahe — üle-

kaal aktiva poolel, mis oma olemuselt tähendab ettevõtte põhikirjafondi kahanemist, tema vahendite tõelist vähenemist.

Selle kõrval esinevad tegutsevais ettevõtteis kaotused ja kulu- tused, mis on tingitud sõjategevusest ja mida ei jäeta bilanssi. Nendest kulutustest ühed kuuluvad omahinna, teised kasumite ja kahjumite ja kolmandad — põhikirjafondi vähendamise arvele. Kõik need kulutused näidatakse erilises õienduses aru- ande juurde ja nad sisaldavad: 1) kulutused pimendamiseks, kaitsekraavide ja laskeavade kaevamiseks, omakaitse-rühmade varustamiseks ja OK-rühmade ülalpidamiseks; 2) kulutused pommi-, gaasivarjendite ja pelgupaikade korraldamiseks, 3) töö- tasu hävituspataljoni võitlejaile ja KÖK-üksustesse kutsutud ning kaitsetöödele mobiliseeritud isikuile; 4) kompensatsioonid TT Punaarmeele kutsutuile; 5) kolimiskulutused: a) kolimis- raha, sõiduraha ja töötasu kolimisaja eest; b) kolitavate kauba- lis-materiaalsete väärtuste pakkimine, transportimine ja välja- laadimine; c) sama — seadeldiste puhul; 6) sõjategevuse tagajär- jel hävitatud ja vigastatud põhivahendid; 7) sõjategevuse käigus hävitatud ja kõlbatuks tehtud kaubalis-materiaalsed väärtused; 8) kulutused purustatud põhivahendite taastamiseks; 9) tasu- maksimine seisakute eest ettevõtetes õhuhäire puhul.

Vaenlase poolt ajutiselt vallutatud territooriumile jäetud üksi- kute ettevõtete ja sõjategevuse tõttu ajutiselt tööd katkestanud ettevõtete kohta koostatakse bilansid rahvakomissariaatides ja peavalitsustes eraldi tegutsevate ettevõtete bilanssidest.

Praegu on käimas suur töö saksa okupantidest vabastatud aladel asuvate ettevõtete arvestuse taastamiseks. Arvestuse taas- tamine algab allesoleva vara inventeerimisega ja selle inventuuri alusel ettevõtte tegevuse bilansi koostamisega taastamise algu- seks. Seejuures kasutatakse üldist bilansside vormi ja kuju. Nii- viisi inventuuri alusel koostatud bilanssi võrreldakse viimase ole- masoleva (säilinud) bilansiga ettevõtte tegevuse lõpetamise momendiks. Puuduvad väärtused kantakse kirjendisse osa E järgi, millest oli juttu ülalpool.

Valitsuse direktiividega määrati kindlaks üldjuhendid väärtuste selgitamise, inventeerimise ja hindamise kohta vabastatud aladel. Seoses sellega mängime siin, et meie raamatupidamise ees seisab eriline ülesanne — väljendada rahalises hinnangus ka selle tohu- tu loova töö materiaalsed tulemused, mida sooritavad nõuko-

gude patrioodid, taastades oma tasuta isikliku tööga hooneid, ehitusi ja masinaid, parandades rikunud tooteid jne. vabastatud alade taastatavais ettevõtteis.

Põhimäärused bilansside kohta.

Õige ja täpne arvestus ning õigeaegne ja selge aruandlus omavad tohutut tähtsust võitluses plaani täitmise, isemajandamise põhimõtte, omahinna alandamise ja rentaabluse eest. Õigesti plaanida ja juhtida võib ainult täpselt teades ettevõtte ressursse. Ettevõtte juht peab harjuma arvestama, kalkuleerima, täpselt teadma, mis, kus, mis ajast ja kuidas on hoiul, hoolitsema konkreetselt oma varude eest ja koostama tulude ja kulude põhjendatud bilansse.

Partei ja valitsus on alati näidanud suurt hoolitsust õige arvestuse ja aruandluse ning arvestuse juhtide ja arvestuskaadrite õiguste ning kohustuste alal. Organiseerides ja täiustades arvestust ja aruandlust, määrab meie seadusandlus eriti kindlaks bilansside koostamise ja bilansside üksikute kirjendite hindamise korra ja reeglid.

Praegu kehtivad juhtnõõrid bilansside kohta määravad kindlaks — kes, millal, kellele ja millises ulatuses esitab raamatupidamis-aruanded ja bilansid, kes vastutab nende kvaliteedi ja õigeaegse esitamise eest, kes kirjutab nendele alla ning kes ja missugustel tähtaegadel kinnitab bilansid. „Raamatupidamis-aruannete ja bilansside määrus“ ja seda täiendav „Juhend“, mis on kinnitatud NSVL RKN-i poolt 29. VII 1936. a. (üksikute hiliemate osaliste muudatustega) sisaldavad samuti põhireegleid selle kohta, kuidas koostada bilansse ja hinnata bilansikirjendeid.

Kõik sotsialistlikud ettevõtted, ehitustööd ja majandusorganid, kui nad tegutsevad isemajandamise põhimõtte alusel, on kohustatud koostama raamatupidamis-aruandeid ja bilansse. Ettevõtted koostavad aruanded sõltumata sellest, kas nad on allutatud vahetult rahvakomissariaadile, peavalitsusele (trustile) või täitevkomitee kohalikule organile või kuuluvad trusti (või sellega võrdsustatud majandusorganisatsiooni, näit. laevanduse, raudtee jms.) või asutise (teadusliku uurimis- või õppeasutise, administratiivasutise jms.) koosseisu põhi- või abi-ettevõtteks.

Majandusorganid — trustid, raudteed, laevandused jms., mis ühendavad isemajandavaid ettevõtteid (tehaseid, vabrikuid, de-

poosid, riigimõisu ehk sovhoose jms.), koostavad raamatupidamis-aruandeid ja bilansse, mis sisaldavad kõigi nende isemajandavate lülide ja trusti (või muu temale vastava majandusorgani) enda juhatuse operatsioonide bilansse ja aruandelisi andmeid. Majandusorgani raamatupidamis-aruanne loetakse lõpetamatuks, kui temasse ei ole paigutatud ühe või teise üksiku isemajandava alljaotuse aruanne.

Raamatupidamis-aruanded ja bilansid koostatakse eraldi tootva majandusliku põhitegevuse, kapitalimahutuste ja tööliste varustamise osakondade (TVO-de) järgi. Bilansid näitavad finantsolukorda teatava kuu teatavaks päevaks. Selletõttu osutub kvartali viimaseks kuupäevaks koostatud bilanss üheaegselt „kuu“-bilansiks ja „kvartali“-bilansiks, 31. detsembri bilanss aga osutub üheaegselt „kuu-“ (detsembri), „kvartali-“ (neljanda kvartali) ja „aasta-“ (kui seejuures temasse sisse kanda kõik paranduskanded 31. detsembriks) bilansiks.

Praktikas räägitakse sageli „aasta-“, „kvartali-“ või „kuu-“ bilansist. Neil juhtudel mõeldakse tegelikult aruandelisi andmeid aastase, kvartali või kuulise ajavahemiku kohta ja aasta või kuu viimase päeva peale koostatud bilanssi.

Bilansid ja raamatupidamise (kuu-, aasta-) aruanded esitatakse alluvuse kohaselt asutistele ja organisatsioonidele, kelle vahetus alluvuses seisab majandusorgan või ettevõte.

Finants- ja krediidiorganid on kohustatud süvenema ettevõtete ja teiste organisatsioonide majapidamisse, kontrollima õigeaegselt majandusorganite kuu-, kvartali- ja aastaaruandeid, avastama plaanidest kõrvalekaldumise põhjused ja püsivalt taotlema iga rubla kokkuhoidlikku kulutamist nõukogude rahva kasuks. Finants- ja krediidiorganite töötajale osutuvad ettevõtete ja organisatsioonide bilansid nende „tootmisvahendeiks“. Selletõttu näeb bilansside määrus eraldi ette finantsorganite õigused ja kohustused seoses majandusorganite aruannete läbivaatamise ja kinnitamisega ning kohustab majandusorganeid esitama bilansside ja raamatupidamis-aruannete ära kirjad Riigipanga ja Rahanduse Rahvakomissariaadi organitele.

Aruannete ja bilansside ära kirjad esitatakse:

1. Riigipanga filiaalidele (osakondadele, kontoritele krediteerimise koha järgi) — kõigi Riigipanga poolt krediteeritavate majandusorganite ja nende koosseisu kuuluvate üksikute ettevõtete poolt;

2. finantsorganitele vastavalt ettevõtte alluvusele, kui viimane allub vahetult rahvakomissariaadile (mitte peavalitsuse kaudu), või täitevkomitee osakonnale.

Koondatud, üldistatud ja majanduslikult põhjendatud andmed on vajalikud nii ettevõtete ja rahvakomissariaatide operatiivseks tööks kui ka rahvamajanduslikuks plaanimiseks, plaanide täitmise käigu kontrollimiseks, ja plaanide täitmise kohta kokkuvõttele aruannete koostamiseks. Sellepärast esitatakse aruannete ja bilansside ära kirjad ka kes- ja kohalikele statistikaorganitele kokkuvõtete koostamiseks tähtsamate rahvamajanduslike näitajate järgi üksikute administratiiv-territoriaalsete alljaotuste ulatuses, nii kogu rahvamajandusterviku kui ka üksikute harude järgi.

Operatiivseks kasutamiseks on äärmiselt tähtis kõrgekvaliteediliste aruannete ja bilansside õigeaegne koostamine ja esitamine. Aruannete esitamise tähtajad on ette nähtud järgmised:

- a) ettevõtted — nii trustide ja teiste isemajandavate organite koosseisu kuuluvad kui ka mittekuuluvad — esitavad igakuulised bilansid hiljemalt aruandekuule järgneva kuu 20-l päeval, trustid aga — 27-l päeval.
- b) raamatupidamise aasta-aruanded ja bilansid esitatakse ettevõtete poolt hiljemalt 5. veebruaril, trustide ja teiste majandusorganite poolt — hiljemalt 1. märtsil.

Need tähtajad on m a k s i m a l s e d. Ametiasutised on kohustatud kehtestama lühemaid tähtaegu alluvatele majandusorganitele ja viimased omakorda alluvaile ettevõtetele. Ametiasutiste poolt majandusorganitele kehtestatud tähtajad on kohuslikud. Nendest mittekinnipidamise korral (isegi siis, kui seadusega määratud maksimaaltähtajad ei ole veel saabunud) vastutavad distsiplinaarkorras majandusorgani või ettevõtte juhataja ja pearaamatupidaja, kes on süüdlased aruande ja bilansi esitamise viivituses. Raamatupidamis-aruannete ja bilansside esitamise süstemaatilise viivitamise, samuti teadlikult ebaõigete aruandeliste andmete esitamise korral võetakse süüdlased kriminaalvastutusele. Raamatupidaja on majandusorgani juhi lähem abiline ja samaaegselt ka riigikontrolör ja arvestuse organiseerija omas ettevõttes.

Meie seadusandlus paneb vastutuse aruannete ja bilansside tähtaegadeks esitamise ja õige koostamise eest ametiasutiste, ma-

jandusorganite ja ettevõtete juhatajaile, samuti pea- ja vanemaile raamatupidajaile.

Sellepärast esitatakse raamatupidamise aruandematerjal majandusorgani vastutava juhataja (direktori, ülema või valitseja jne.) ja tingimata ettevõtte (trusti, tehase jne.) pea- (vanem-) raamatupidaja allkirjadega. Ilma ettevõtte juhataja ja raamatupidaja allkirjata on need dokumendid kehtetud.

Asutised (rahvakomissariaadid, peavalitsused jne.), kellele majandusorganid alluvad, on kohustatud kinnitama aasta-aruanded ja -bilansid kahe kuu jooksul. Need kaks kuud on maksimaalne tähtaeg bilansside kinnitamiseks.

Trustide ja teiste majandusorganite koosseisu kuuluvate ettevõtete aruannete ja bilansside kinnitamine on pandud viimaste juhatajate peale, rahvakomissaride või nende asetäitjate peale nendele alluvate liidulise ja vabariigilise tähtsusega trustide ja autonoomsete ettevõtete osas, rahvakomissaride eriülesandel aga — peavalitsuste ülemate peale. Selle korraga kriipsutatakse alla bilansside analüüsimise ja kinnitamise tähtsust peavalitsustes ja rahvakomissariaatides.

Liidu tööstusettevõtete aruannete läbivaatamise kord ja tehnika on tegelikult tavaliselt järgmine. Aruanne saabub rahvakomissariaadi vastavasse peavalitsusse või peavalitsusele vastavasse organisse. Peavalitsuses (või rahvakomissariaadis) vaadatakse aruanne läbi antud trusti või ettevõtte majandusliku tegevuse hindamise vaatekohalt peavalitsuse või rahvakomissariaadi osakondade poolt, raamatupidamise õigsuse küljest aga — peavalitsuste organite poolt, kelle peale on pandud alluvate majandusorganite arvestuse ja aruandluse juhtimine. Osakondade poolt läbivaadatud aruanne kuulub läbiarutamisele osakondade ühistel nõupidamistel („töökomisjonides“). Osakondade arvamuste põhjal koostatakse ühtne otsus majandusorgani töö kõigi osade järgi ühes tema majandusliku tegevuse üldhinnanguga ja tegelike ettepanekutega. Ettevõtte juhataja ettekanne ja osakondade järeldused kuulatakse ära peavalitsuse või rahvakomissariaadi juhtkonna poolt Rahanduse Rahvakomissariaadi, ametiühinguliste organisatsioonide ja pankade esindajate osavõtul.

Rahvakomissariaadi või peavalitsuse juhtkond teeb aruande ja järelduste alusel operatiivsed otsused; viimastes antakse möödunud aasta töö hinnang ja möödunud aasta kokkuvõtete ning praktika alusel juhatusi järgnevaiks tööks.

Meie raamatupidamine on sotsialistliku arvestuse ühtse süsteemi koostise osa. Meie raamatupidamine ei piirdu ühe ettevõttega. Ta on välja kasvanud ühe haru raamidest ja muutunud üheks oluliseks dokumentaalseks allikaks kogu rahvamajanduse seisundi ja edu kajastamiseks ja tema plaaniliseks juhtimiseks. Selletõttu on rahvakomissariaadid ja ametkonnad kohustatud koostama ja esitama Riiklikule Plaanikomisjonile, Riigipangale ja Rahanduse Rahvakomissariaadile raamatupidamise koond-aastaruanded ja -bilansid alluvate majandusorganite hoolikalt kontrollitud ja kinnitatud aruannete alusel, liigitades aruandelised andmed peavalitsuste järgi. Peavalitsused on kohustatud samuti koostama nende alla koondunud ettevõtete bilansside ja raamatupidamis-aruannete kvartalikkuvõtted.

Vaatleme bilansside koostamise ja nende kirjendite hindamise tähtsamaid reegleid.

Aruannete ja bilansside õigsuse tagamiseks kohustab NSVL RKN-i kinnitatud „Määrustik“ kontrollima raamatupidamis-aruannete koostamisel raamatupidamiskandeid. Kuid aasta-aruannete ja lõpp-bilansside koostamisel ei piisa raamatupidamiskannete kontrollimisest. Siin on kohuslik täielik inventeerimine ja kõigi bilansikirjendite hindamine aasta lõpuks. See sugune inventeerimine on kohuslik sõltumata aasta kestel toimeetatud inventeerimistest.¹ Aasta lõpuks täieliku inventeerimise nõudmine lõpp-bilansi koostamise puhul on suunatud majanduse tõelise seisukorra selgitamiseks „natuuras“ bilansi koostamise kuupäevaks.

Inventeerimine eeldab aineliste väärtuste ja arvelduste ning õiguste ja kohustuste selgitamist natuuras, kirjeldamist, hindamist ja kokkuvõtmist teatavaks momendiks. Täielik inventeerimine hõlmab kogu majandust ja kogu vara erinevalt osalisest inventeerimisest, mis hõlmab ainult osa sellest (osakond, jaoskond, tsehh jms.) või ainult teatavat väärtuste rühma.

Põhivahendite ja materiaal-kaubaliste väärtuste kontrollimisel tehakse kindlaks nende puutumatus, hulk ja seisund. Arvelduste kontrollimisel näidatakse võlgniku või kreditori nimi, arvelduse iseloom, dokumentaalne põhjendus, dokumendi kuupäev ja

¹ Juhime muuseas tähelepanu laialtlevinud halvale praktikale, mille juures harvade inventeerimiste tõttu selguvad hilinemisega puudu- ja ülejäägid, seoses sellega korrigeeritakse mitteregulaarselt tootmiskulud ja kalkulatsioonid, samuti kasumid ja kahjumid.

number, maksete tähtajad, arvelduse ulatus, reaalsus jm. Võla vaieldavuse määrab kindlaks asjaolu, et vaidlus on juba esitatud kohtule või arbitraazile, võla lootusetuse aga — esitatud hagi tagasilükkamine või aegumine jne.

Inventeerimine nõuab enam-vähem pikemat aega ja selletõttu on loomulik, et teatavate varaosade inventeerimist võib toimetada mitte lõppeva aruandeaasta viimasel päeval, vaid veidi varem (kuid muidugi mitte hiljem).

Kõrgemalseisva organi loal võib inventeerimine bilansi üksikute osade järgi toimuda viimase kvartali kestel tingimusel, et tulevikus bilansi lõpetamise päevaks ei tehta korduvat inventeerimist. Lõpp-bilansi korral on neil juhtudel otstarbekohane teha pistproove.

Väärtuste üksikute kategooriate — hoonete, masinate ja muude põhivahendite, materjalide, kütteaine, valmistoodete, arvelduste jne. — hindamise meetodid on erinevad, olenevalt vastavate objektide majanduslikust iseloomust ja otstarbest.

Jooksvas raamatupidamises arvestatakse põhivahendeid kogu aeg nende esialgse hindamise järgi, kaasa arvatud hilisemate lõpetatud tööde väärtus seadeldiste ümberseadmise ja täiendamise alal, mis omavad laiendamise ja taasehitamise iseloomu ja suurendavad nende põhivahendite väärtust.

Bilansside tabelis aga näidatakse põhivahendid hindamise järgi, millest maha arvatud nende amortiseeritud (kulunud) osa, nn. ülejäänud väärtuses. Amortiseeritud osa arvatakse maha põhivahendite objektide esialgsest väärtusest summas, mis võrdub kulumise kirjendile passivas. Seega on bilansside tabelis väljapoole bilanssi kantud passivas kulumise kirjend ja temale võrdne summa põhivahendite väärtusest aktivas (ilma raamatupidamiskandeta). Igal ajal võib saada bilansside tabelist bilansi summa ja väljaspool bilanssi oleva kulumissumma kokkuarvamise teel esialgse väärtuse, mis vastab jooksva arvestuse kanetele.¹

¹ Mõistest „algväärtus“ tuleb eristada mõistet „taastamisväärtus“ (mida muide sageli segatakse). Esimene tähendab summat, mis on mahutatud tegutsevasse objektidesse nende loomisel, teine summat, mis tuleb mahutada siis, kui objekt langeb rivist välja ja teda on tarvis asendada samasuguse teise objektiga. On silmanähtav, et olenevalt ehituse ja tootmise tingimuste muutusest, on väljalangenud objekti taastamiseks vajalik teissugune vahendite summa, kui oli see, mis mahutati eseme loomisel minevikus.

Kulumise jaoks on määratud põhivahendite kustutatud, amortiseeritud osade summade eri arvestus. Bilanss kajastab põhivahenditesse esialgselt mahutatud — avansina-antud — summade vähenemist vastavalt põhivahendite kulumisele. Esialgsed mahutused olid fikseeritud passivas, põhikirjafondis; selletõttu kajastub nende avansina-antud summade vähenemine samal viisil, nagu põhikirjafondi vähenemine.

Seoses põhivahendite koostise küsimusega tuleb nimetada kahte järgmist määrust: 1) Väikesed ja väheväärtuslikud, samuti kiireltkuluvad inventariesemed ja tööriistad arvatakse bilansis käibesolevate vahendite hulka ja nende väärtusetuks muutumine tarvitamisel võetakse (kirjutatakse) maha nende väärtusest ja arvatakse (kantakse) aruandeaasta jooksul valmistatud toodangu väärtusse. Selle kulutuse jaotamise ja omahindarvamise kord on määratud kindlaks toodangu arvestamise ja kalkulatsioonide koostamise kohta antud juhustega. 2) Kapitalmahutused maa-aladesse, maapõuevaradesse, metsa- ja veealadesse (melioratsiooni-, kuivendus-, irrigatsiooni- jms. tööd, mille kustutamine on arvestatud mitme aasta peale amortisatsiooniarvutuste korras, kuuluvad põhivahendite hulka. Need kapitalimahutused (õigemini teostatud tööd) on põhivahendite üheks liigiks; järelikult nende puhul tuleb täielikult kohaldada põhivahendite suhtes kohaldatavat režiimi. See käib nende kapitalmahutuste finantseerimise, nende arvestamise kohta enne ja pärast ekspluatatsiooniamist kui ka nende amortiseerimise ja amortisatsiooniarvutustest saadud vahendite suunamise jms. kohta.

Materiaalsed ja kaubalised väärtused näidatakse bilansis tõelise omahinna järgi, milles sisalduvad kõik nende ostu või tootmise jms. tõelised kulutused, kaasa arvatud toimetamise kulud nende tõelisse asukohta.

Kohuslik on ka majandusorganile mittekuuluva, kuid tema korralduses või hoiul oleva vara hulga kontroll ja hindamine. Majandusorgan vastutab kogu tema valitsemisel ja käsutuses oleva vara eest.

Sotsialistliku omandi huvid nõuavad, et majandusorgan valvaks võrdsel määral nii „oma“ vara, mis moodustab põhikirja- ja muud „omad“ fondid, kui ka tema poolt rendile, ümbertöötamiseks, komisjoni peale, hoiule jms. võetud vara.

Kohuslik on ka „rangele arvestamisele“ kuuluvate väärtokumentide arvestamine. Hooletu suhtumine väärtmärkidesse (piletitesse, kassa- ja osamaksumarkidesse jms.) võib kergesti viia rahva vara raiskamisele. Nende süsteemijärgne arvestus raamatuis ja nende väärtuste (kindlaksmääratud hindes) bilansis kajastumine sunnib suurema tähelepanuga jälgima nende säilimist.

Meie arvestuses on kombeks võetud peegeldada bilansis deebitoride ja kreditoride summasid vastastikuse kooskõlastamise — arvete võrdluse — põhjal. Seadus kinnitab seesuguse praktika. Kuid bilansi koostamise päevaks võivad jääda lõpetamata vaidlused, eriti reklamatsioonide järgi. Need vaidlused lahendatakse poolte kokkuleppel või arbitraažis. Seesugused võlad eraldatakse tavaliselt bilanssides „vaieldavate võlgade“ erikirjenditesse.

Majandusorganid on endastmõistetavalt kohustatud esitama arbitraaži klientuuri vastu pretensioone ja hagnosisid ning sihikindlalt taotlema majanduslike vaidluste kiireimat lahendamist. Täielikult kuuluvad mahakirjutamisele võlad, millede kohta on olemas kohtu või arbitraaži eitavad otsused; niisugused võlad annulleeritakse nende otsustega. Võlgu võidakse maha kirjutada ka tähtaja aegumise tõttu.

Seaduses endas pole antud kriteeriume lootusetu võlgade kindlaksmääramiseks. Meie oludes peab see võlgade kategooria olema erandiks. Sellised võlad tekivad äärmiselt erinevatel põhjustel. Neid põhjusi ette näha ja üldistada pole võimalik. Küsimuse otsustamine seesuguste võlgade puhul on pandud kõrgemalseisvale organisatsioonile, kellele antud majandusorgan allub. See organisatsioon otsustab vastavatel juhtudel lootusetu võlgade mahakirjutamise pärast võla iseloomu, ta lootusetuse ja mahakirjutamise põhjenduste kontrollimist. Lootusetu võlg kirjutatakse täielikult kahjudesse.

Bilansis näidatakse vaid olemasolevad vahendid ja selles ei saa esitada igat liiki operatsioonilisi, organisatsioonilisi jms. väljaminekuid ja kulutusi, mis juba on täitnud oma otstarbe ja on kehastunud aruandeperioodi toodangus. Kuid bilanssi (aktivasse) jäetakse ja seal näidatakse kulutused, mis tehtud möödunud aastal, kuid kuuluvad täielikult või teatavas osas ettevõtte tulevase tegevuse juurde eelseisvatel järgnevatel perioodidel. Need kulu-

tused peavad kuuluma selle tulevase toodangu omahinda, mille tootmisega nad on seotud avansina antud vahendeina.

Niisuguste kulutuste hulka kuuluvad näiteks uute tootmiste organiseerimise ja omastamise kulutused, millede kustutamist arvestatakse seoses uue toodangu väljalaskmise käigu ja hulgaga, ja mäetööstuslike ettevalmistustööde kulutused ürgtööstuses. Selles kirjendis arvestatavad sedaliiki kulutused normitakse ja võetakse normatiivide hulka, mis tagatakse omade käibe vahenditega.

Samadel kaalutlustel näidatakse ka aruandeaastal tuleva aasta operatsioonide arvel laekunud tulud bilansis erilise kirjendina passivas ja neid ei võeta sisse jooksva aasta kasumisse.

Põhikirjafond ja teised seaduses ettenähtud fondid näidatakse eri kirjenditena bilansi passivas raamatupidamiskannetega kindlaksmääratud summades.

Aruandeaasta lõpptulemus, mis on kindlaks tehtud antud organisatsiooni kõigi operatsioonide jooksva arvestamise ja bilansi kirjendite hindamise alusel, näidatakse lõpp-bilansis eri kirjendina — kasumi (passivas) või kahjumina (aktivas).

Nõukogude seadus kohustab rahvakomissariaate läbi töötama arvestuse ja aruandluse küsimusi. Arvestuse juhtimine on pandud NSVL Riiklikule Plaanikomisjonile tema organi — Statistika Keskvalitsuse näol. Raamatupidamise aruandluse, bilansside ja instruksioonide vormid kinnitatakse pärast nende koostamist NSV Liidu rahanduse rahvakomissari poolt NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu direktiivide alusel. Põhitegevuse aasta-aruande unifitseeritud ulatus kõigile riiklikele tööstusettevõtetele on määratud järgmiselt.

A. Raamatupidamisosa.

1. Lõpp-bilanss — vorm nr. 1 järgi.
2. Bilansi lisad, mis sisaldavad osi: 1) realiseerimine, 2) amortiseerimine, 3) sihtfinantseerimise liikumine, 4) annulleeritud ja seistatud tellimused, 5) tsehhide kulutused, 6) tehase üldkulutused, 7) õiendused bilansi juurde, 8) põhivahendid.
3. Põhikirjafondi liikumine — vorm nr. 3 järgi.
4. Tootmiskulud — vorm nr. 5 järgi.
5. Kaubalise toodangu omahind — vorm nr. 6 järgi.

6. Tähtsamate toodete kalkulatsioon — perioodilise aruandluse vormide järgi.
7. Toodang — vorm nr. 8 järgi.
8. Plaani täitmine töö alal — vorm nr. 9 järgi.
9. Aruanne lasteaia ülalpidamise kohta — perioodilise aruandluse vorm nr. 3 järgi.
10. Aruanne kaadrite ettevalmistamise eelarve täitmise kohta — perioodilise aruandluse vorm nr. 4 järgi.
11. Kasumite ja kahjumite arve — vorm nr. 20 järgi.
12. Sõjaaja kulutused ja kaotused.

B. Statistiline osa.

13. Ettevõtete ja tootmiste nimestik — vorm nr. 21 järgi.
14. Seadeldise koostis — vorm nr. 25 järgi.
15. Elektribilanss — vorm nr. 24 järgi.
16. Elamu-kommunaalmajanduse aruanne — vorm nr. 19 järgi.
17. Põhinäitajad side alal — vorm nr. 26 järgi.
18. Aruanne olemasoleva autotranspordi, garaažide ja remonttöökodade kohta — vorm nr. 41 järgi.
19. Veoautopargi töö aruanne — vorm nr. 42 järgi.
20. Üldkasutusel mitteoleva raudteetranspordi põhinäitajad — vorm nr. 26 järgi.

Bilansi analüüsi põhisuunad.

Kontroll ettevõtte poolt temale kinnitatud plaani täitmise üle, samuti iga meie sotsialistliku majanduse ettevõtte poolt meie partei ja nõukogude valitsuse direktiivide täitmise üle ning sotsialistliku majanduse edasise tõusu sihtjoonte ja abinõude väljatöötamine — see on bilansi analüüsi siht ja ülesanne.

Majandusliku tegevuse analüüsi kui plaanide täitmise kontrolli ja järelevalve meetodi sisuks on: 1) plaani täitmise määra, kvaliteedi ja kokkuvõtete ning majanduse muudatuste kindlaks-tegemine aruandeperioodi kohta; 2) plaanist kõrvalekaldumiste põhjuste selgitamine; 3) aruandeperioodil sooritatud töö hindamine; 4) tegelike abinõude väljatöötamine majandusliku tegevuse arendamiseks, ressursside edasiseks mobiliseerimiseks, ebaumajanduslikkuse ja kaotuste kõrvaldamiseks ja ennetamiseks ning plaanide täitmiseks ja ületamiseks.

Ettevõtte bilanss ja tema analüüs kasutatakse operatiivses töös eeskätt ettevõtte rahalise olukorra ja selle jooksvate muudatuste kindlaksmääramiseks.

Ettevõtte rahalise olukorra uurimisel tema bilansi analüüsi põhjal tehakse kõigepealt kindlaks ettevõtte vahendite paigutus ja kuuluvus ehk bilansi struktuur aktiva ja passiva järgi. Edasi kõrvutatakse aruandeline bilanss eelmiste bilanssidega ja direktiivsete ülesannete sisuga, kusjuures avastatakse kõrvalekaldu mised neist bilanssidest ja ülesannetest. Peale seda peab analüüs selgitama avastatud muudatuste põhjused ettevõtte rahalises olukorras seoses tema tehnilis-tööstus-finantsplaani täitmisega. Majandi finantside sellise uurimise põhjal võetakse vastu operatiivsed otsused ja viiakse läbi abinõud, mis tagavad plaanide parimat täitmist. Praktikakasutatavad bilansi analüüsi võtted vaadeldakse meie poolt selles järjestuses. Suurema selguse mõttes illustreerime need võtted masinaehitustehase bilansi näitena (vt. tabel 2).

Bilansi struktuur ja selle analüüs.

Bilansi struktuur on tingitud ettevõtte vahendite üksikute osade vahekorrast (nende iga üksikosa proportsioonist ja erikaalust majandi vahendite üldkoguses). Bilansi analüüs peab selgitama, millisel määral on ettevõtte vahendite struktuur normaalne ja vastab ressursside parima kasutamise ja nende mobiliseerimise ülesandele.

Kõigi tootmis- ja käibeprotsessist osavõtvate vahendite vahel on teatav koguseline suhe, teatav proportsionaalsus. Sel põhjusel on ka bilansielementide vahel teatav normaalne vastastikune sõltuvus.

See käib eeskätt bilansi aktiva koostisosade suhete kohta, mis iseloomustavad põhivahendite ja käibesolevate vahendite erikaalu bilansi üldkokkuvõttes.

Põhivahendid, mis määravad ettevõtte tehnilise ilme, omavad domineeriva koha tööstusbilansis. Eri tööstusharudes on nende erikaal erinev. Põhivahendite erikaal ürgtööstuse bilansis on suurem kui töötleva tööstuse bilansis ja rasketööstuses suurem kui kergetööstuses.

Nii näiteks moodustas põhivahendite erikaal 1. jaanuari 1940. a. bilansi järgi kivisöetööstuses 88,6%, rauaärstöööstuses 84,1% ja

mustmetallurgiatööstuses 85—88%, samal ajal kui masinatööstuses nende erikaal võrdus üldmasinatööstuses 55,1%, raske- masinatööstuses 60,7% ja keskmises masinatööstuses 67,1%.¹

Ettevõtte normaalset tööd temas olevate seadeldiste teatava koosseisu juures tagab teatav alaline materjalide varu, mida töödeldakse nende seadeldiste abil. See materjalide varu ongi tavaliselt plaanis ette nähtud. Näiteks peab masinaehitusettevõtte metallitöötlevate tööpinkide teatava hulga korral omama toorainete (antud juhul metalli) varu, mis vastab nende tootmisvõimele. Teatav sõltuvus on ka olemasolevate seadeldiste ja lõpetamata toodangu vahel. See asjaolu määrab mõningal määral kindlaks selle suhte, mis peab kujunema bilansis põhivahendisse mahutatud summa ja käibevahendite summa vahel. Bilansi struktuuri määramiseks tehakse kindlaks bilansi iga osa erikaal (protsentides) võrreldes bilansi kokkuvõttega. Nende arvutuste aluseks tuleb võtta põhivahendite näitaja ja bilansi kokkuvõte, kaasa arvatud kulumissummad, sest ühe või teise masina abil töödeldavate tööobjektide väärtus ei ole igakord proportsionaalne masina väärtusele, mis järkjärgult kulumissumma võrra väheneb. Masin, mille väärtus on juba amortiseeritud, näiteks 60% võrra, töötleb ka edaspidi ajaühikus ligikaudu sama hulga materjali, nagu ta tegevusse astumiselgi. Juhtub sageli sedagi, et tänu uutele stahhaanovlikele töömeetoodeile, tootmiskultuuri ja -organiseerituse tõusule ja tehniliste oskuste täiendamisele, produtseeritakse masinal ajaühikus isegi rohkem kui möödunud aastail.

Ülaltoodud bilansist nähtub, et siin vaadeldava masinaehitusettevõtte põhivahendite erikaal moodustas aasta alguks bilansis 50% (22 107 tuhat rubla pluss 1 miljon rubla summast 45 980 tuhat rubla pluss 1 miljon rubla) ning aasta lõpuks — 44,5%. Põhivahendite erikaal langes vaatamata sellele, et aasta jooksul nende absoluutne hulk tunduvalt tõusis (23 107 tuhande rubla asemel aasta alguks esialgse hindamise järgi moodustas ta aasta lõpuks 25 472 tuhat rubla, mis tähendab aasta-juurdekasvu 2365 tuhat rubla). Põhivahendite erikaalu vähenemine on kaubalis-materiaalsete väärtuste ja eriti lõpetamata toodangu jääkide (varude) säärase kasvu tulemuseks, mis tunduvalt ette jõuab põhivahendite hulga kasvust. See asjaolu signaliseerib varude

¹ Vt. ajakiri „Plaanimajandus“ nr. 5 — 1940. a., lk. 49.

(antud juhul liigsete) ebaproportsionaalselt suurest kasvust; ta kohustab kontrollima asja seisukorda sisuliselt, millest on juttu allpool. Seejuures tuleb aga arvestada seda, et suurema tootmisvõimega masinate tööle asetamine tavaliselt eeldab nende abil suurema toorainekoguse töötlemist.

Nagu juba märgitud, kinnistatakse põhivahendid vastavatesse objektidesse pikemaks ajaks ja selletõttu aastase ajavahemiku vaatekohalt nad loetakse justkui mittekäibelisteks aktiveteks. Tegelikult aga neil on oma käive, mis kestab rea aastaid ja mis väljendub nende vahendite korvamises amortisatsiooniarvutuste kaudu.

Kaubalis-materiaalsetesse väärtustesse, arveldustesse jne. mahutatud vahendid on käibesolevad vahendid. Nad rühmitatakse esijoones nende hulga reglementeerimisviisi järgi (normitavad ja mITTENORMITAVAD vahendid). Normitavad aktivad jagunevad omakorda kahte liiki: a) normatiivid, millestena mõistetakse alalist, mittevähenevat vahendite varu, mis on vajalik tootmise ja turustamise pidevaks käiguks, sõltumata nende allikast. Normatiividele on iseloomustav see, et nad määratakse antud otstarbeks minimaalse vahendite tarviduse järgi. Need normatiivid kaetakse omade ja nendega võrdsustatud käibevahenditega ning osaliselt ka pangakrediidiga (käibe krediteerimise puhul); meie bilansis nad võrduvad 21 185 tuh. rublale; b) normitavad hooajalised ja ajutised varud, mis on täielikult panga krediteerimise objektid. Meie bilansis on kogu lühiajalise krediidi summast, mis võrdub 2820 tuh. rublale, antud panga poolt materjalide hooajalisteks varudeks 1020 tuh. rubla, ülejäänud 1800 tuh. rubla aga lõpetamata toodangu ja valmis- toodete normatiivseteks varudeks. Kui summast, mis faktiliselt kajastab normitavate aktive jääke, arvata maha lühiajalise pangakrediidiga kaetud hooajaliste jääkide väärtuse summa, siis normaalsete varude olemasolu korral saadud vahe võrduks normatiivile. Kõrvalekaldumine viimasest ühele või teisele poolele tähendaks varude puudu- või ülejääki.

Nii näiteks meie poolt vaadeldavas bilansis moodustas varude tõeline väärtus aasta lõpuks 25 054 tuh. rubla lühiajalise panga- krediidiga 2820 tuh. rubla, millest 1800 tuh. rubla oli normatiiv- sete varude ja 1020 tuh. rubla hooajaliste varude arvel. Seega ülalnäidatud viisi järgi kogu normitavate varude väärtus oleks tulnud määrata 22 205 tuh. rublale (21 185 tuh. pluss 1020 tuhat

rubla hooajaliste varude arvel). Ülejääk võrdub 2849 tuh. rublale (25 054 tuh. miinus 22 205 tuh. rubla). Kuid sel teel on saadud ainult ebamäärane kokkuvõttesumma. Arvestusi tuleb aga pidada varusid tähistava üldsumma üksikute komponentide järgi, sest et normatiivi puudujääk näiteks kütteainete alal ei anna ettevõttele alust ega õigust moodustada liigseid metalli- või puiduvarusid. Arvestades üksikute komponentide järgi selgub, et ühtede väärtuste varude ülejäägid (võrreldes normatiivide ja hooajaliste varude kogusummaga) moodustavad 4276 tuh. rubla ja, vastupidi, teiste kaubalis-materiaalsete väärtuste puudujääk võrreldes normatiiviga on 1427 tuh. rubla¹.

Teatavad varude ülejäägid võivad tekkida ja teatavas osas nad on ka seadusepärased tootmiskava ületamise puhul, mis eeldab mõnesugust (mitte tingimata proportsionaalset) varude juurdekasvu (meie näites kava ületamine puudub).

Küsimus bilansi kasutamisest materiaalsete väärtuste varude ülejääkide hindamisel omandab eriti suure tähtsuse seoses NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 10. veebruarist 1941. a. ja seoses tarvidusega maksimaalselt ära kasutada ressursse eriti sõja tingimustes.

Ettevõtte korralduses on ka sääraseid käibe vahendid, mida pole ette nähtud normatiivides ja mida plaanides ei tagata ei omade käibe vahenditega ega pangakrediidiga. Nad märgitakse osas „Vahendid arveldustes ja muudes aktivates“. Meie bilansis aasta lõpuks võrduvad nad 4405 tuh. rublale. Nendesse „muudesse“ aktivatesse kuuluvate kirjendite hulgas on ka sääraseid, mis sisuliselt peegeldavad vahendite immobiliseerimist, s. o. nende eraldamist majanduslikust käibest (näiteks kapitaalehituse võlgnevus, mis moodustab meie bilansi järgi 340 tuh. rubla). On äärmiselt otstarbekohane eraldada sedaliiki immobiliseeritud vahendid eri rühma.

Kapitaalremondi teostamiseks kinnistatud materiaalsed väärtused ja summad pangas on eraldatud kõigist ülejäänud ettevõtte vahendeist ja nad näidatakse bilansis eri osas (bilansi C osas). Meie bilansis nad võrduvad 83 tuh. rublale.

¹ Ülejäägid on olemas põhi- ja abimaterjalide alal 1689 tuh. rubla ulatuses, lõpetamata toodangu alal — 2563 tuh., valmistoodete alal — 24 tuh. ulatuses, ülejäänud kirjendite järgi aga pole normatiivid täidetud 1427 tuh. rubla ulatuses.

Bilansi aktive rühmitamisel normitavate ja mITTENnormitavate vahendite tunnuse järgi ning normatiivide ja alaliste ning hooajaliste vahendite eraldamisel on tohtu tähtsus ettevõtte tegevuse õigeks reguleerimiseks ning maa materiaalsete ressurside õigeks suunamiseks ja jaotamiseks. Valitsus määrab kindlaks tooraine varude, kütteaine, lõpetamata toodangu, valmistoodete ja tulevaste perioodide kulutuste mahutuste määrad (normid), mis on vajalikud ettevõtte tootmistegevuse tagamiseks. Praktikast lähtub „normatiivide“ arvestamine plaanitava aasta IV kvartali tootmisülesannetest. Normatiivide arvestamise aluseks võetakse keskmine ööpäevane materjalide kulutamise vajadus, mis arvutatakse välja vastavalt ettevõttele antud kavale. Näiteks kui IV kvartali jooksul materjalide vajadus on 10 milj. rubla ja alaline vajalik materjalide varu — normatiiv —, oletame, 45 päeva, siis võrdub normatiivi tagamiseks vajalik summa tootmisülesanneteks 5 milj. rublale. Selle printsiibi järgi on arvutatud normatiivid ka meie vaadeldavas bilansis; nende normid tuhandetes rublades ja päevades on näidatud bilansi tabeli eri lahtris. Näiteks on normatiiv 3100 tuh. rubla suuruses põhimaterjalide alal, millede vajalik varu peab võrduma 72 päevale, arvutatud lätudes nende tõelistest kulutustest IV kvartalis (s. o. 90 päeva jooksul) 3900 tuh. rubla suuruses.

On enesestki mõistetav, et normatiivide arvutamine lähtub üksikute konkreetsete materjalide kulutustest (määratud normide järgi) üksikute toodete ja detailide peale.

Hooajalistes tootmistes määratakse omade ja nendega võrdsustatud käibevahenditega kaetavad normatiivid kindlaks, lätudes minimaalsest varude summast aasta jooksul.

Varude normid määratakse diferentsitult iga ettevõtte ja materjalide liigi järgi, sõltuvalt tootmiskäigu tsükli kestusest, mitmesuguste materjaliliikidega varustamise kiirusest ja õigeaegsusest hankijate poolt, materjalide transportimise kiirusest ja muist tingimustest. Materjalide varude norme revideeritakse perioodiliselt seoses nende tegurite muutumisega, millest on tingitud nende määrad.

Tootmistsükli kiirendamine, materjalide kättetoimetamise kiirendamine, parem varustuse organiseerimine jms. vähendavad loomulikult normatiive ja võimaldavad tootmist laiendada samade vahendite juures.

Käibevahendite andmisel ettevõttele lähtutakse minimaalsetest, tootmise pidevaks käiguks vajalike varude määradest kaubalis-materiaalsete väärtuste igas liigis. Juhtub, et ettevõtte kasutab temale antud vahendid mitte nii, nagu see on plaanis ette nähtud. Ta varub näiteks ühtede materjalide asemel teisi, temale mitte-vajalikke materjale või varub määratud norme ületaval hulgal. Sellega desorganiseerib ettevõtte oma majandust, rikub tootmise normaalset varustamist ja loob endale rahalisi raskusi. Ta rikub sellega ka materiaalsete ressursside jaotamise ja kulutamise rahvamajandusplaane.

Niisugune ettevõtte tunneb tingimata puudust vahenditest tootmise tagamiseks nendest temale puuduvatest materjalidest, millele omandamine on plaanis ette nähtud; samal ajal tal on liigsed varud mõnes muus materjalis. Need üleliigsed materjalid, mis eraldatud üldistest rahvamajanduslikest ressurssidest, kogunevad ettevõttesse mitteplaaniliste ja liigsete varude kujul.

Igas ettevõttes peab kohal olema ainult seda liiki materjale ja lõpetamata toodangut ning ainult sel hulgal, mis on kindlaks määratud tema plaaniga. Oma käibevahendite meelevaldset ümberjaotamist ei tule lubada. Mitmesuguste materjalide võimalikult suurte liigsete varude kokkutõmbamine ja koondamine üksikuisse ettevõtteisse rikub teiste ettevõtete varustamist.

Sõja ja sellest tekkinud tohutu pingutuse olukorras on eriti suur iga organisatsiooni ja ettevõtte juhi vastutus oma varude õige arvutamise, nende äärmiselt kiire ja efektiivse kasutamise ja nende ringluse kiirendamise eest.

Ettevõtte bilanss, selgitades varudesse mahutatud vahendite hulka, näitab, kui võrd ja kuidas täidetakse varude norme määravaid eeskirju. Bilansi eri õienduse lahtris näidatavat normatiivi summat kasutatakse bilansi analüüsimisel normatiivide ja tõeliselt kogutud varu hulga vastavuse kindlakstegemiseks. Normatiiv määrab kindlaks vahendite summa alaliste minimaalsete varude jaoks hulkades, mis on vajalikud ettevõtte pidevaks tööks.

Hooajaliste varude kogumine kui ka materjalide või kaupade ülejääkide ajutine kogunemine üle normatiivi limiteeritakse samuti operatiivsete kvartaliplaanidega. Nende omandamise kulude katmise allikateks on Riigipanga krediidid. Krediidiplaan baseerub nende lisavarude normeeringu alusel. Bilansis näida-

takse nad normitavate varude osas, kuid need varud on ajutised ja hooajalised. Riigipank jälgib ka nende ülenormatiivsete varude liikumist eri õienduste järgi, mis iseloomustavad nende konkreetset koostist, kuivõrd nad on „krediteerimise objektid“, s. o. kuivõrd nende arvel antakse välja laene. Bilansi aktivas neid varusid siiski omaette ei eraldata ning nende hulk loetakse tingimisi võrdseks Riigipangast materjalide, kaupade, lõpetamata toodangu jms. arvel saadud laenudega. Riigipanga krediidid on meie bilansis näidatud passivas B-osas, 2820 tuh. rubla suuruses, millest 1800 tuh. rubla on antud ettevõtte käibe (lõpetamata toodangu ja valmistoodangu) krediteerimise korras.

Bilansi analüüsi edasiseks ülesandeks on kaubalis-materiaalsete väärtuste koostise määramine nende erikategooriate (tooraine, valmistoodete, lõpetamata toodangu ja poolfabrikaatide) järgi, samuti varude hulga kindlakstegemine.

See on tähtis selletõttu, et ühtede materjaliliikide puudujääk, kui ka teistes liikides oleksid küllaldased või isegi liigsed varud, põhjustab vältimatult tootmise seisakuid.

Ettevõtte bilanss võimaldab kindlaks määrata nii varude koostise kui ka hulga nende põhirühmade järgi. Meie bilansist nähtub näiteks, et normatiivide vastu on olemas põhimaterjalide ülejääki 1146 tuh. rubla suuruses (5266 tuh., miinus 3100 tuh. rubla normatiivi järgi ja 1020 tuh. rubla Riigipanga lühiajalise krediidiga tagatud hooajalises varus), kütteainete puudujääk 18 tuh. rubla suuruses jne. Teades päevades väljendatud varude hulka, on kerge kindlaks teha, mitme päeva võrra varu kaldub normatiivist kõrvale ühele või teisele poole. Näiteks on meie bilansi järgi lõpetamata toodangu varu määratud 66 päevale, mis määrab normatiivi summa 7957 tuh. rublale. Tõeline varu aga aasta lõpuks, mis võrdub 10 520 tuh. rublale, ületab normatiivi umbes 25%, s. o. 16—17 päeva võrra. Ettevõttes eneses teostatakse säärast kontrolli materiaalsete väärtuste üksikute liikide järgi. Nagu teada, on NSVL RKN-i määrusega 21. märtsist 1941. a. (NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 10. veebruari 1941. a. seadluse täitmiseks) sisse seatud eri aruandlus liigsete ja mittevajalike varude kohta ja määratud kindlaks nende kasutamise kord rahvamajanduses. Eriti karmi varude arvestamist teostatakse sõjaajal, sealhulgas ka sõjalistes ettevõtetes.

See võte, millega bilansi andmeid normitavate vahendite koh-

ta analüüsitakse seoses majanduslike operatsioonidega, on rakedatav ka arvelduse kirjendite suhtes, s. o. arveldustes deebitoride ja kreditoridega.

Tehes kindlaks deebitoride juures kinnipeetavate summade kui ka kreditoridelt saadud summade olemuse, on vajalik anda õige hinnang nii nende summade bilansis esinemise faktile endale kui ka nende suurustele. Sealjuures tuleb deebitoride ja kreditoride eri kategooriate suhtes kohaldada eri kriteeriume. Nii on vajalik analüüsides arveldusi töölistega pöörata tähelepanu töölistele võlgnevuse summa ja kuu töötasufondi summa vahekorrale.

Arveldusi hankijate ja ostjatega analüüsides kõrvutatakse bilansi aktiva või passiva vastava kirjendi jääk kuu kestel hangitava või realiseeritava toodangu hulgaga. Sel teel hinnatakse arvelduste suhtelised ulatused nendes operatsioonides, millega need arveldused olid põhjustatud ja tingitud. Samuti on otsustabekohane ka reklamatsioonide arvelduste analüüsimisel kõrvutada nende ulatus vastavate operatsioonide ulatusega.

Samasuguse võttega võib iseloomustada: a) arveldusi riigieelarvega maksude järjekordsete sissemaksete alal, võrreldes bilansi jääki normaalse järjekordse makse summaga, b) arveldusi amortisatsiooniarvutuste järjekordsete sissemaksete alal Tööstuspanka edasiandmisele kuuluvas osas, c) arveldusi teiste arveldusoperatsioonide alal.

Bilansi aktiva ja passiva „D“-osades pööratakse tähelepanu summade suurusele lähetatud kaupades ja nende järgi saadud krediitides. Nii näiteks võrdub meie bilansis lähetatud kaupade summa 2163 tuh. rublale. Krediite on saadud aga ainult 1527 tuh. rubla, olgugi et ettevõttel oli õigus saada lähetatud kauba arvel krediiti tema väärtuse täies summas. Järelikult lähetatud kaupu on krediteeritud 636 tuh. rubla võrra vähem. Juhtub ka nii, et ettevõtte „ei rutta“ krediitide saamisega terves summas. Siis tuleb temale panna süüks, et ta viivitab seadusevastaselt maksetega kreditoridele, selle asemel et kasutada vahendite vajaduse tagamise seaduslikku allikat — pangakrediiti. Kuid vähemkrediteerimise põhjus võib olla ka teissugune ja see nimelt ongi tõeliselt nii meie näites. Nagu näha õiendusest normatiivide kohta, valmistoodete varu (2032 tuh. rubla) on võrdne toodangu väljalasule 17 päeva eest; seega võrdub ööpäevane väljalask plaani

järgi 120 tuh. rublale. Lähetatud kaupade vähemkrediteeritud osa võrdub 636 tuh. rublale, järelikult peaaegu 5-päevasele plaanijärgsele normaalsele väljalaskele. Mittekrediteeritud lähetamine võrdub normaalselt ühe-kahepäevasele tavalisele väljalaskele kuu lõpul, kui ettevõtte veel ei ole jõudnud vormistada krediiti lähetatud kaupade arvel.¹

Kahe-kolme päeva jooksul lähetatud kaupade krediteeritud ja mittekrediteeritud osa vahe suurenemine, võrreldes tavalise normaalse lähetamisega, toimub ühel juhul kahest; kas on krediidi saamiseks dokumentide esitamise tähtaeg mööda lastud ja sel viisil kaotatud õigus krediidi saamiseks, või ületab lähetamine tunduvalt plaanikohase normaalse ööpäevase väljalaske, s. o. kuu viimastel päevadel toimus intensiivsem lähetamine, kui plaanis oli ette nähtud. Viimane asjaolu signaaliseerib kuu lõpul ettevõttes esinevast tormamisest. Siit on pärit niisugune suurendatud lähetamine viimastel päevadel, pealegi veel valmistoodete varude normatiivi ületamise puhul. Bilanss näitab piltlikult seda olukorda. Selle juures tuleb aga eraldada kaupade väljalaskmine linna piires toimivas käibes, mille arvel Riigipank tavalisest teelolevate dokumentide vastu krediiti ei anna.

Vahendite allikate (bilansi passiva järgi) olukorra analüüsimisel selgitatakse esijoones „omade“ ja „võõraste“ vahendite hulk.² Edasi selgitatakse, kui palju neid ja teisi vahendeid leidub ettevõtte käibes ja palju väljaspool käivet, nende hulgas ka, kui palju on ettevõttel omi käibe vahendeid.

Juurdetõmmatud vahendite koostises selgitatakse eraldi pangakrediidid ja majandusorganitele-kreditoridele kuuluvad summad.

¹ Vastavalt praegu kehtivatele eeskirjadele lähetatud kaupade dokumentide järgi krediteerimise kohta, annab pank laenu väljatele nende dokumentide esitamise puhul kolme päeva jooksul arvates lähetamise päevast. Selletõttu normaalne vahe lähetatud kaupade krediteeritud ja mittekrediteeritud osa vahel ei või ületada viimase ühe-kahe päeva jooksul lähetatud kaupade väärtust.

² „Võõrad“ vahendid koosnevad peamiselt juurdetõmmatud laenu vahendeist ja saadud krediitidest; kuid nad sisaldavad ka väärtuste summasid, mis on võetud ettevõttes vastutavale hoiule, rendile, komisjonile, ümbertöötamiseks jms. Need väärtused ja nende allikad arvestatakse eraldi ja nad näidatakse nn. kirjendites väljaspool bilanssi (vt. ülal lk. 23). Arvestades nende erilist osa majanduses, puudutame nende analüüsimise küsimusi allpool eraldi.

Selletõttu jagunevad bilansi passiva kirjendid kahte põhiossa: a) omavahendid ja b) juurdetõmmatud vahendid (pangalaenuid ja teised kreditorid).

Ettevõtte kõigi omavahendite koosseisus esinevad vahendid, mis kuuluvad ettevõttele endale ja on antud temale riigi poolt põhikirjafondina ja selle järgnevate täiendamiste korras (finantseerimine). Meie bilansis nad moodustavad aasta lõpuks 45 422 tuh. rubla. Peale selle summa kuulub ettevõttele ka kasumi vaba osa, s. o. ta see osa, mis tõeliselt jäi järele pärast kasumist mahaarvamist riigi eelarvesse ja pärast kapitaalmahutuste finantseerimiseks makstavate summade väljajätmist. Omavahendite koosseisu kuuluvad ka need summad, mis osutuvad sissetulekuiks järgnevate aastate arvel, kuid on olemas juba bilansi koostamise päeval. Omavahendeiks on ka erifondid (mõistagi seal, kus nad säilivad). Seega võrdub omavahendite kogusumma kõigi loendatud bilansi kirjendite liitmise tulemusega.

Meie näites ta moodustab aasta lõpuks: a) põhikirjafond — 45 422 tuh. rubla; b) kasum — 2074 tuh. rubla, pärast eelarvesse kantud 420 tuh. rubla (vt. aktiva) temast mahaarvamist võrdub aga ta vaba osa 1654 tuh. rublale; c) fond kapitaalremondi jaoks — 83 tuh. rubla, ja kokku on ettevõttel järelikult kõiki omavahendeid 47 159 tuh. rubla.¹

Omavahendite summa omab otsustavat tähtsust kõigi ettevõtte korralduses olevate vahendite katmise allikates. Meie bilansi järgi ta on üle 85% kõigist vahendeist. Suur osa neist on tavaliselt mahutatud põhivahenditesse (meie näites 23 472 tuh. rubla 47 159 tuh. rublast).

Bilansi aktiva ja passiva kõrvutamise on lähtepunktiks omade käibe vahendite arvutamisel ja nende tegelikul paigutamisel reaalkäibetustesse ja arveldustesse.

Põhi- ja eraldatud vahendite katmise allikaiks võivad olla ainult omad ressursid. NSVL-is kehtivas krediteerimissüsteemis puuduvad need kreditorid, kel on õigus ja normaalne võimalus mahutada omi ressursse teiste majandusorganite mittekäibelistesse aktivatesse. Tähendab, mittekäibeliste aktivite allikaiks on

¹ Põhikirjafondile lisatavad summad on võetud passivast (kasum, järgnevate aastate tulud, amortisatsioonifond). Kasumit, nagu öeldud, ei võeta täies summas, vaid pärast temast juba teostatud sissemaksete ja siirete mahaarvamist. Viimased esitatakse aktivas.

ainult omavahendid. Erandeid esineb kohalikus tööstuses (vt märkus lk. 13) ja ettevõtete taastamisel saksa okupantidest vastastatud rajoonides.

Kõigi omavahendite üldmassist (mitte arvestades erifondide vahendeid, kuna neil on kindel sihtülesanne) on vajalik välja jätta summa, mis on mittekäibeliste aktivite katmise allikaks. Saadud vahe näitab käibesolevaid omavahendeid. Meie bilansi järgi see moodustab aasta lõpuks: 45 422 tuh. rubla põhikirjafondi pluss 2074 tuh. rubla kasumit, miinus 23 472 tuh. rubla põhivahendeid ja miinus 2420 tuh. rubla eraldatud vahendeid.¹ Omade käibevahendite summa moodustab järelikult 21,6 miljonit rubla. Samasugune arvutus näitab ka, et aasta alguks moodustasid omad käibevahendid 18,6 miljonit rubla. Siit on näha, et kõik ettevõtte omavahendid jagunevad kolme ossa: üks osa on mittekäibeliste aktivite katmise, teine — käibeliste aktivite ja kolmas sihtülesandeliste kulutuste katmise allikaks (erifondid). Iga passiva kirjend kuulub ühe rühma juurde, sõltuvalt temas märgitud vahendite sihtülesannetest. Nii näiteks finantseerimine kahjude katmiseks kuulub mittekäibeliste aktivite allikate, finantseerimine käibevahendite katmiseks — käibeliste aktivite allikate hulka jne.

Käibesolevad omavahendid sisaldavad endas ka fondide vabu summasid — meie bilansis amortisatsioonifondi summasid kapitalremondiks. Need summad on samuti majandusorganite omavahendid, kuid nad ei kuulu nende vahendite hulka, mis on normitavate aktivite tagamise allikaks. Plaani järgi ettevõttele vajalike omade käibevahendite ja nende moodustamise allikate kindlaksmääramisel ei võeta arvesse erifondide vahendeid omade käibevahendite vajaduse katmise allikaina.

Järelikult omade käibevahendite summa määrab kindlaks vahe passiva niisuguste kirjendite kokkuvõtete nagu: a) põhikirjafond (pluss finantseerimine), b) kasumite summa, c) järgnevate aastate tulud, ja aktiva kirjendite kokkuvõtete vahel, mis peegeldavad põhi- ja eraldatud vahendeid, samuti kahjumeid (kui nad on bilansis märgitavad). Kui saadud tulemusele lisada minimaalne alaline võlgnevus töölistele ja teenis-

¹ Põhitegevuse vaatekohalt terve TVO-le eraldatud summa kuulub eraldatud vahendite ja mittekäibeliste aktivite juurde. TVO oma majapidamises aga moodustab osa temale eraldatud vahendeist tema käibevahendid ja tagab teatava osa tema normatiivsetest varudest.

tujaile, võlgnevus sotsiaalkindlustusele (meie bilansis — 305 tuh. rubla), mis on võrdsustatud omade käibevahenditega, ja summad teistes „püsivates passivates“, siis sellega saame kätte omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite summa. See summa märgitakse eri õiendusena bilansi passivas. Meie bilansi järgi ta moodustab 18,9 milj. rubla aasta alguks ja 21,9 milj. rubla aasta lõpuks. Iive aasta jooksul moodustab seega ümmarguselt 3 milj. rubla.

Aktivasse kuuluvate käibesolevate vahendite hulga ja nende katmise allikate vahel passivas on teatav sõltuvus, mis selgub bilansist. Plaanimisel määratakse omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite summa kindlaks vastavalt varu normatiivile. Lõpetamata toodangu ja valmistoodete normatiivide allikaiks arvatakse sisse Riigipanga krediitid, mis antakse teatavas kehtivate reeglitega kindlaksmääratud osas (käibekrediidi limiit tuleb eraldada bilansis A-osa XIII kirj.). Normitavad on ka pangakrediteerimise hooajalised objektid. Järelikult, kui käibesolevate vahendite summa ületab nende normaalsed katteallikad, siis tähendab see, et neid ei kaeta mitte ainult omavahendite ja käibe krediteerimise korras antavate Riigipanga laenudega, vaid ka võõraste, kreditoride summadega.

Meie bilansis näiteks võrduvad kõik varud 25 milj. rublale. Nende katmise allikaks on omad käibevahendid 21,9 milj. rubla-ses ja Riigipanga krediit 2,8 milj. rubla-ses summas. Kogu kate moodustab seega 24,7 miljonit rubla. Järelikult käibesolevate vahendite — 325 tuh. rubla — katmise allikaks on passiva D-osas märgitud summad. Kui seejuures varud (maha arvatud krediteeritud) vastavad normatiividele, kuid omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite summat ei jätku nende normatiivsete varude kattedeks, siis tähendab see, et majandusorgan tunneb puudust omades käibevahendites. Vastupidi — kui varude hulk ületab normatiivid, kuid olemasolevate omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite hulk vastab täpselt plaanile, siis tähendab see, et osa omist käibevahenditest on omandanud suuna, mis ei ole ette nähtud plaanis ega kehtivais reeglites.

Meie bilansis võrdub normatiiv 21 185 tuh. rublale. Normatiivi arvel on saadud Riigipanga krediiti 1800 tuh. rubla. Tähendab, omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite arvele kuulub normatiivist 19 385 tuh. rubla. Nagu näitab bilanss, moo-

dustavad omad ja nendega võrdsustatud käibevahendid 21,9 milj. rubla, s. o. nad ületavad normatiivi enam kui 2,5 milj. rubla võrra. See summa oli täiendavate ülenormatiivsete varude katmise allikaks. Nagu näeme edaspidi, oli see omade käibevahendite ülejääk peavalitsuse liigse finantseerimise ja kasumi suunamise ebaõige arvestuse tulemuseks.

Omade käibevahendite puudulikkuse korral normatiivi jääkide katmiseks kindlaksmääratud materjali, lõpetamata toodangu ja valmistoodete osas mõjub iga kaubalis-materiaalsete väärtuste kategooria varuhulga kõrvalekaldumine määratud normatiividest bilansile, kui ühe rühma väärtuste jääkide hinna suurenemine teiste rühmade jääkide hinna vähenemise arvel (abimaterjalide varude ebanormaalne kasv võib näiteks toimuda põhi- ja teiste materjalide arvel jne.).

Omade käibevahendite omamine suuremal määral, kui see plaanis on ette nähtud, annab ettevõttele võimaluse puudulikult kasutada pangakrediiti, moodustada liigseid varusid ja suunata mõningaid summasid „muudesse“ aktiva kirjenditesse (debitoriid, ülekulutus jne.).

Varude ja omade käibevahendite ülejäägid või puudujäägid määratakse kindlaks ainult pärast võrdlemist nende määradega, mis loetakse antud majapidamisele normaalseteks, s. o. normitud varude järgi, mis kaetakse nii omade käibevahenditega kui ka panga lühiajaliste laenudega.

Siit nähtub, et varude puudulikkuse või liigsuse määramiseks võrreldes plaaniga tuleb võrrelda olemasolevate kaubalis-materiaalsete väärtuste jääki aruandes plaaniülesannete normatiividega. Täiesti võimalikud on juhud, kus omade käibevahendite puudulikkuse korral normitavate aktive varud ületavad normatiive. Sel juhul on nende ülejääkide katmise allikaks vahendid, mis on juurde tõmmatud mitteplaaniliste ja tähtajaks maksmata jäetud pangalaenude ja võlgnevuse näol majandusorganitele, samuti ka plaani ületav kasum.

Bilansi analüüs passiva kirjendite järgi kõrvutatuna majandusorgani käibevahendite moodustamise kohta antud direktiivülesannetega teeb selgeks need allikad. On võimalikud ka vastupidised juhud, kus omade käibevahendite ülejäägi olemasolu korral (või isegi nende vastavuse korral plaanile) normitavad varud osutuvad vähemaks kindlaksmääratud normatiividest. Sel

juhul osutub osa omadest käibevahendeist mahutatuks bilansi aktiva säärastesse kirjenditesse, nagu deebitorid, eraldatud vahendid (sissemaksud, mahaarvutused), kahjud, mitteplaanilised kapitaaltööd ja võlgnevus kapitaalehituste põhitootmisele.

Bilansi uurimine näitab kõigil juhtudel, kuhu on eraldatud omad käibevahendid, mida ei ole kasutatud kooskõlas nende plaanilise ülesandega.

Riigipangalt väljaspool käibekrediite saadavatel krediitidel on samuti sihtiseloos ja nad antakse välja konkreetsete kaubalis-materiaalsete varude arvel, nagu näiteks on hooajalised materjalide, toor-, kütteaine ja lõpetamata toodangu varud ning lähetatud kaubad, akreditiivid jne.

Vahe neisse kategooriatesse kuuluvate pangakrediteerimise objektiks olevate kaubalis-materiaalsete väärtuste varude hulga ja nende arvel tegelikult saadud pangalaenude suuruse vahel näitab sel korral, kui varu on suurem laenust, majandusorgani poolt pangakrediidi mittetäielikku ärakasutamist, kui aga laen on suurem varust — ülekrediteerimist, s. o. laenatud vahendite osalist andmist majandusorganile tagatise puudumisel.

Majandusorganite aruannetes võib küllalt sageli leida andmeid, mis tõendavad pangakrediitide puudulikkust kasutamist, eriti nende lähetatud kaupade arvel, millede kohta ei olnud õigeaegselt vormistatud ega esitatud pangale dokumente (näiteks meie bilansi järgi moodustavad lähetatud kaubad 2163 tuh., laen aga ainult 1527 tuh. rubla).

Tuleb märkida, et teatav vahe lähetatud kaupade summa ja nende arvel saadud laenude vahel bilansi järgi on normaalne, sest et majandusorgan ei jõua vormistada laene iga kuu viimase ühe-kahe päeva lähetuste kohta. Kui teada selle mittevormistatud lähetuse suurust, võib saada selgust selle kohta, kuidas on kasutatud pangakrediit.

Üheks vahendite mitteplaanipäraseks juurdetõmbamise allikaks on võlgnevus kreditoridele (peale võlgnevuse hankijaile aktsepteeritud arvete järgi enne arvete maksmise tähtpäeva saabumist). See võlgnevus on sageli peamiselt sotsialistlikus majanduses kehtestatud arvelduskorra mitmesuguste rikkumiste tulemus.

Bilansi aktiva ja passiva kirjendite „Deebitorid“ ja „Kreditorid“ summade kõrvutamine näitab lõpparvestuses, kas ettevõttes on olnud vahendite juurdetõmbamist arvelduste järgi või vastu-

pidi — nende valgumist teiste majandusorganite (deebitoride) käibesse. Praegu kehtiva omavahendite hulga ja pangakrediidide saamise tingimuste karmil reglamenteerimisel on olemas täiesti kindel sõltumus antud majandusorgani poolt maksete arvel raha mitteõigeaegse saamise tõiga ja maksete tasumatajätmise vahel tema enda poolt. Kreditoride ja deebitoride kõrvutamine bilansis näitab selgesti, kui suurel määral ühtede kasv põhjustab teiste kasvu. Oma toodangu ostjailt makseid mitte saades ettevõtted „krediteerivad end ise“ oma maksete viivitamise arvel hankijatele. Teatav osa juurdetõmmatud kreditoride vahendeist ei tasakaalustu deebitoride poolt eraldatud vahenditega; see osa jääb ettevõtte ebamajanduslikkuse ja mitmesuguste plaani mittetäitmise katmise allikaks. Meie näites on kreditorid, kaasa arvates siia võlgnevus töölistele ja teenistujaile, samuti ka sotsiaalkindlustusele, märgitud summaga 3460 tuh. rubla (2642 tuh. pluss 818 tuh. rubla) ja deebitorid summaga 1724 tuh. rubla (seal hulgas omad kapitaalehitused — 340 tuh. rubla).

Kreditoorse võlgnevuse tasumatajätmine, kassas ja arveldusarvel suurte vahendijääkide olemasolu — on arveldusdistsipliini eriti jäme rikkumine. Säärased juhud annavad tunnistust tõsisest kõrvalekaldumistest kehtestatud arveldusreeglitest. Meie bilansi järgi näiteks oli aasta alguks võlgnevus kreditoridele 2399 tuh. pluss 789 tuh. rubla võlgnevust töötasudes ja sotsiaalkindlustuses, kassas ja arveldusarvel aga vahendite ülejääk (1254 tuh. rubla). Säärased tõigad tunnistavad ka Riigipanga aparaadi organite mittepiisavast võitlusest arveldusdistsipliini eest majanduses. Sealjuures on pangal suured võimalused mõjutada klientuuri, rakendades sanktsioone, reguleerides krediteerimist, arveldusarve kasutamist jne.

Meie arutluse lõpuks bilansi struktuuri küsimuste üle ei ole ülearune alla kriipsutada, et bilansi kirjendite laiali asetamine ja ühtede või teiste väärtuste, mis peaksid olema bilansis, väljakandmine bilansist või vastupidi, võib „looritada“ (tumendada) bilanssi. Väljaspool bilanssi arvestatavates kirjendites, kuid majanduslikus töös tõeliselt rakendatavate reaalsete objektide majanduslik tähtsus ja osa ei erine bilansi kirjendites näidatud samasuguste kirjendite funktsionaalsest osast. Näiteks ei erine töövahendeid (oletame — renditud põhivara objektid) ja tööobjekte (näit. tellija lõngad või muud töötlemiseks võetud materjalid) moodustavate objektide osa tootmises millegagi sama-

dest vahenditest ja tööobjektidest bilansi kirjendites. Selletõttu tuleb bilansi struktuuri ja ta üksikute elementide vahekorra, samuti tootmise ja ringluse tegurite ja elementide, fondide käibe kirjuse jms. majanduslikul analüüsimisel ja uurimisel vaadelda neid reaalseid bilansitaguseid kirjendeid koos samalaadsete bilansi põhi- (süsteemiliste) kirjenditega. Selle eeskirja mittetäitmine viib täiesti ebaõigele kujutlusele arvestatavast majandusest, mille bilansi vaadeldakse. Oma allikate järgi need vahendid kuuluvad „võõraste“ hulka ja nad moodustavad juurdetõmmatud kreditoride summade omapärase rühma. Vastavate reaalkäituste analüüsimisel koos teiste väärtustega liituvad nende allikad kreditoridelt saadud vahenditega. Mõistagi on sellest küljest teise tähtsusega igasugused tingsuurused, mis kantakse bilansitagustesse kirjendesse tinghinnanguga, eesmärgiga ära kasutada raamatupidamise kahekordse arvestusmeetodi eelseid.

Muudatusi bilansis ja nende analüüs.

Iga üksik bilanss kajastab majapidamise seisundit teatavaks kuupäevaks. Mitmele, üksteisele järgnevale kuupäevale koostatud bilansside näitajate kõrvutamine ja analüüs võimaldavad avastada neid tendentse ja nihkeid, mis toimusid uuritava ajavahemiku jooksul antud majandusorgani vahendite hulgas ja struktuuris seoses tema majandustegevuse käiguga.

Bilansside võrdleva analüüsi meetodeid kasutatakse laialdaselt ka kahe või mitme ettevõtte majandusliku seisundi ja nende rahandilise olukorra võrdleval uurimisel.

Eri kuupäevadele koostatud bilansi võrdleval analüüsimisel määratakse kindlaks need allikad, millede tõttu kasvas vahendite üldhulk majapidamises (või, vastupidi, see vahendite hulk vähenes). Nii näiteks kasvas meie bilansi järgi ettevõtte käsutuses olevate vahendite üldhulk aruandeaasta jooksul 9454 tuh. rbl. võrra (bilansi kokkuvõtte aasta lõpuks, miinus kokkuvõtte aasta alguks). Selle kasvu allikaks on põhikirjafondi iive 4693 tuh., kasum 2074 tuh., pangakrediidi kasv 2316 tuh. rubla võrra (s. o. lühiajalised krediidid normitud varude arvel 2820 tuh. miinus 1000 tuh. rubla ja laenu arveldusdokumentide järgi 1527 tuh., miinus 1031 tuh. rubla), mitmesugused kreditorid 243 tuh. rubla suuruses jne. Omakorda näitab aasta alguks ja aasta lõpuks koostatud

bilansi aktive võrdlemine, kuhu on suunatud neist allikaist sissetulnud lisasummad. Nii näiteks näitavad meie bilansi andmed, et põhivahendid (nende kulumise arvestamisega) kasvasid 1365 tuh. rbl. võrra, TVO-sse on suunatud 2000 tuhat rbl., normitud aktive varud suurenesid 4765 tuh., lähetatud kaubad — 581 tuh., deebitorid — 808 tuh. rublale. Samal ajal aga, vastupidi, alanesid möödunud aasta jooksul mõnede kirjendite jäägid (näiteks kassa ja arveldusarve jäägid — 955 tuh. rubla võrra jne.).

Sel viisil võib saada aruandeperioodi kohta väikese „kõrvalekaldumiste bilansi“ eelmisest bilansist, mis näitab piltlikult majandusorgani rahalise olukorra muudatust nii vahendite mahutuse kui ka nende allikate järgi.

Aktiva		Passiva	
1. Põhivahendid	+1365	1. Põhikirjafond	+4693
2. Eraldatud vahendid ja siirded	+2420	2. Kasum	+2074
3. Normitud vahendid	+4755	3. Lühiajalised krediidid	+1820
4. Vahendid kapitaalremondis	+83	4. Amortisatsioonifond	+83
5. Lähetatud kaubad	+581	5. Krediit teelolevate summade arvel	+496
6. Arveldused ja muud aktivad	+250	6. Krediidid ja muud passivad	+288
	K o k k u +9454		K o k k u +9454

Seega absoluutsete hulkade ja erikaalu muudatused bilansi kokkuvõttes esinesid nii bilansi osades kui tervikus, samuti ka bilansi osadesse kuuluvais üksikuis kirjendeis.

Bilansi kirjendite liikumise hindamisel tuleb silmas pidada, et varude vähenemine plaanis kindlaksmääratud hulkaeni osutub positiivseks faktiks. Ta kajastab ettevõtte vahendite käibe kiirenemist ja tema sisemiste ressursside mobiliseerimise tugevnenemist. Kuid varude vähenemine allapoole nende normatiivset jääki on mõnikord negatiivsete tulemustega ja võib rikkuda tootmise normaalset käiku, olgugi et seesugune varude vähenemine toob tavaliselt endaga kaasa ja näitab kiiremat vahendite käivet.

Sellepärast võib varude liikumist õigesti hinnata, väljudes mitte ainult nende absoluutsetest suurustest, vaid kaaludes ka nende suhet normatiividega, samuti tootmise, turustamise jms.

vajadustega seoses plaani täitmise käiguga. Sealjuures tuleb hindamist teostada sõltuvalt varude liigist (materjalid, kaubad jms.). Kui kava täielikult ei täitunud, siis ei olnud nähtavasti vajadust ka kaubalis-materiaalsete väärtuste varudes terve normatiivi piirides. Vastupidi, plaani ületamine põhjustab täiendavat vajadust materiaalsetes varudes.

Meie näites on kava täidetud plaani tasemel. Seesugune kava täitmine ei õigusta kuidagi viisi normatiivide ületamist selles ulatuses, mis kajastub bilansis (ta moodustab näiteks lõpetamata tootmises 25%).

Aruande analüüsimisel on vajalik veel määrata kindlaks pangakrediitide iive ja anda sellele vastav hinnang, nii majandusorgani poolt saadud laenu ulatuse kui ka mõju seisukohalt, mida nad avaldasid majandusorgani töö arenemisele ja intensiivistamisele.

Edasi — kahe teineteisele järgneva kuupäeva peale koostatud bilansi kõrvutaval analüüsimisel määratakse kindlaks majandusorgani tegevuse tulemus, s. o. ta kasum ja kahjum ning selgitatakse põhjused, mis tingisid nende kujunemise ja vähenemise nii absoluutsetes kui ka suhtelistes määrades (me lahendame selle küsimuse allpool).

Põhivahendite iive aruandeaasta jooksul nende algväärtuses võrdub meie bilansi järgi 2365 tuh. rublale. Plaanis oli ette nähtud uute objektide käikulaskmist 2600 tuh. rubla eest. Järelikult plaan jäi täitmata 235 tuh. rubla või 10% võrra. Bilansi lisast (aastaruande vorm nr. 2), mis näitab põhivahendite muutumist nende liikide järgi, võib tähele panna, ütleme, plaani ületamist elamu-kommunaal-ehitustööde alal ja samal ajal plaani alatäitmist põhiseadeldistesse, masinatesse jne. kapitaalvahutuste alal. Põhivahendite iibe allikaks oli Tööstuspanka finantseerimine. Selle finantseerimise korras sissetulnud vahendid on liidetud põhikirjafondi juurde antutena ettevõttele tagasimaksmise kohustusega.

Bilansi andmed võimaldavad määrata kindlaks kõigi summade suurust, mis on suunatud ettevõtte finantseerimiseks aruandeperioodi jooksul ning sellest allikast saadud vahendite suunamist.

Nii kasvas põhikirjafond aruandeaasta jooksul 4693 tuh. rubla võrra. Sellest summast 1365 tuh. rubla oli tingitud põhi-

vahenditesse mahutatud summade kasvust (aktiva andmeil moodustasid põhivahendid aasta alguks 22107 tuh., aasta lõpuks aga 25 472 tuh. rubla).¹

2000 tuh. rubla on suunatud TVO-sse; ülejäänud 1328 tuh. rubla saadi majandusorgani poolt oma käibevahendite täiendamiseks koos finantseerimise korras saadud vahenditega. Majandusorgani kogu omade käibevahendite iibe summa on 3 milj. rubla. See summa nähtub bilansis olevast õiendist omade ja nendega võrdsustatud käibevahendite hulga kohta. Aasta jooksul need vahendid kasvasid 18,9 milj. kuni 21,9 milj. rublani, s. o. 3 milj. (täpsemalt 2982 tuh.) rubla võrra.

Nagu me juba märkisime, ei olnud ettevõttel finantseerimise vajadust niisuguses ulatuses, ja antud juhul andis peavalitsus need vahendid ebaõigesti.

Eri kuupäevadeks koostatud bilansside kõrvutamisel omavahel ja plaaniliste ülesannetega hinnatakse ka muudatusi ettevõtte põhivahendite struktuuris. See hindamine teostatakse ehitustööde käikulaskmise korrapärasuse ja käikulastud vahendite vastavuse seisukohalt majandusorgani rahalise ja operatiivse tegevuse iseloomule, samuti põhivahendite üksikosade vahekorras toimunud muudatuste seisukohalt.

Bilansi andmete alusel põhivahendite iibe kohta tehakse selgeks kapitalimahutuste-plaani täitmise (täpsemalt — põhivahendite iibe) ulatus. Selle kirjendi ja bilansi lisas toodud õienduse andmete alusel tehakse kindlaks ka plaani täitmine amortisatsioonisummade kogumise alal ja nende suunamine vastavalt otsarbele.

Eri kuupäevadeks koostatud bilansside kõrvutamise ja nende plaaniga võrdlemise meetodi abil saab jälgida ka nii ettevõttekorralduses olevate materiaalsete väärtuste üldsumma kui ka selle üksikute koostisosade liikumist.

Tavaliselt toimuvad materiaalväärtuste üksikute liikide vahekorras tunduvad muudatused. Nii näiteks materjalid vähenevad poolfabrikaatide suurenemise arvel või vastupidi — poolfabrikaadid kasvavad või vähenevad kaupade rohkenemise arvel jne.

¹ Finantseerimissumma moodustas tõeliselt 2365 tuh. rubla, nimelt selles summas alustasidki tegevust uued põhivahendite objektid. Põhikirjafondis ja põhivahendites on näidatud väiksem summa, mis on selektatav kulumissumma viimisega väljapoole bilanssi. Aasta jooksul kulumissumma kasvas 1 milj. rubla võrra (1 milj. rublast 2 milj. rublani).

Mõnikord toimuvad väga tähtsad muudatused majandusorgani operatiivseks tööks ja tootmise varustamiseks vajalikus kaubalis-materiaalsete väärtuste sortimendis. Kaubalis-materiaalsete väärtuste struktuuris toimunud muudatuste hindamise põhikriteeriumiks on andmed plaani tegeliku täitmise kohta ja olemasolevate varude kõrvutamise normatiivide ja vastavate hooajaliste varude krediidilimiitidega nende liikide järgi.

Võrdleva analüüsi võtted, mis on siin esitatud skemaatilisel mitmes näites, on täielikult kasutatavad nii aruandeliste bilansside kõrvutamiseks plaaniülesannetega samaks kuupäevaks kui ka üksikute, mitme üksteisele järgneva kuupäeva peale koostatud bilansside kõrvutamiseks.

Majapidamise rahalise seisundi muudatuste vaatlemisel on tähtis ja vajalik välja selgitada põhjused ja töötingimused, mis põhjustasid selgunud muudatused.

Aruandeliste andmete (bilansside) võrdlus plaaniülesannetega võimaldab vastata küsimusele, kuidas on täidetud plaaniülesanded ja kuidas need või teised kõrvalekaldumised neist mõjustasid ettevõtte rahandust, tema bilansi seisundit.

Nende küsimuste valgustamiseks tuleb läbi uurida kõik need näitajad, mis kogusummas moodustavad antud perioodi plaani ja aruande, kuid mitte ainuüksi bilansi tabel.

Bilansi analüüsi rikastab tunduvalt nende aruandeliste andmete ärakasutamine, mis sisalduvad aruande ülejäänud tabelites ja eriti õiendustes bilansi enda juurde.

Niisugune analüüs näitab veel täielikumalt bilansi kui rahaliselt väljendatud majandamise tulemuste sünteetilise näitaja osa ja tähtsust.

Tööstuse ümberehitamine sõjalisele laadile ning tõsised muudatused ja parandused tootmise organisatsioonis endas ja tehnoloogias tekitasid, enesestki mõista, olulisi muudatusi nii ettevõtte vahendite materiaal-tehnilises koostises ja mahutamises kui ka ta vahendite suunamises ja kasutamises.

On täiesti selge, et ettevõtete tegevuse analüüs peab eriti valgustama neid uusi tõiku ja asjaolusid meie majandusorganite töös, aitama ja soodustama edasisi saavutusi toodangu väljalaske kasvu alal selle omahinna üheaegse alandamise ja kvaliteedi parandamisega.

Uueks ja eriliseks sõjaajal osutub bilansi aktivas ja passivas E-osa. Analüüsimisel seisneb siin ülesanne kõigepealt üksikute kirjendite ja nende summade õiges määramises. Rahalise olukorra seisukohalt on kogu vahe bilansi aktiva E-osa kokkuvõtte järgi peale bilansi passiva E-osa kokkuvõtte mahaarvamist oma olemuselt mahaarvamine — majapidamisest tema põhikirjafondi teatava osa eraldamine ja väljalangemine (nende positsioonide arvel, mis üksikasjaliselt on näidatud E-osa kirjendites.).

Oletame, et meie tegutseva ettevõtte lõpp-bilansis aktiva E-osa kokkuvõtte võrdub 854 tuh. rublale ja passiva E-osa kokkuvõtte moodustab 374 tuh. rubla ning neis summades E-osad lisandatakse lk. 44—45 toodud bilansile. Selle bilansi üldkokkuvõtte — valuuta moodustab seega nüüd 56 288 tuh. rubla, kusjuures vahe aktiva ja passiva E-osade kokkuvõtete vahel — 507 tuh. rubla — s. o. 854 tuh., miinus 347 tuh. rubla, on meie poolt bilanseeritud (tasandatud) põhikirjafondiga. On ilmne, et see 507 tuh. rublane vahe tähendab meie poolt vaadeldava lõpp-bilansi kuupäevaks vahendite faktilist eraldamist majanduslikust käibest nende positsioonide, põhjuste ja summade järgi, mis üksikasjaliselt on näidatud E-osade kirjendites. Operatiivse, jooksva tegevuse jaoks neid vahendeid ja nende allikaid ei ole olemas, nad tulevad arvestada ajutise mahaarvamisena põhikirjafondist, s. o. tema osa tegeliku eraldamisena majanduslikust käibest.

Bilansi analüüs seoses plaanide täitmise aruandeliste andmetega.

Iga majandusühiku (ettevõtte, trusti, peavalitsuse, terve haru) töös on üksik ajavahemik (kuu, kvartal, aasta) ainult pideva arenemise tingimusi eraldatud etapiks.

Operatiivse töö üksikud alad (tootmine, turustamine, kapitalitööd, rahandus), uuritavate majandusühikute (tsehh, brigaad, töökoda, ettevõtte jms.) üksikud koostisosad ja tootmise üksikud tegurid (tootmisvahendid, tööjõud) on ainult ühtse majandusliku terviku tingimusi eraldatud osad.

Majandusliku tegevuse analüüsimise puhul laguneb see tervik oma koosseisu elementideks, kuid koos sellega ta ka taastub ühtsuses, eriti nn. sünteetilistes näitajates, millede hulgas omavad

väga suurt tähtsust finantsplaanide täitmise koondnäitajad ja bilansid.

Finantsplaan sisaldab endas kõik ettevõtte tulud ja kulud.

Praegukehtiv finantsilise plaanimise süsteem näeb ette kõigi tootmiskulude elementide (tootmiseelarve), samuti müüdüd kauba eest saadud raha, kapitalimahutustesse suunatud summade, ekspluateerimistulude, elamu-kommunaalmajanduse kulude jne. plaani sissevõtmist. Plaanitavate tootmiskulude suurus on tingitud tehnilis-tööstus-finantsplaanis tehnilis-majanduslikest näitajaist ja peegeldab neid näitajaid finantsläbilõikes.

Tulude ja kulude plaani täitmise kontroll tähendab sisuliselt rublakontrolli teostamist kogu majanduskäigu kui terviku ja tema üksikute osade üle.

Ettevõtte tootmistegevuse tehnilis-majanduslikud näitajad (materjalide kulunormid, materjalide hinnad, tööviljakus ja toodangu omahind, keskmine töötasu, põhivahendite ärakasutamine, amortisatsioon, varustamine, turustamine, kogu majandusprotsessi õige organiseerimine jm.) määravad ette käitise väljaminekud toodangu valmistamiseks tervikuna, samuti nende väljaminekute üksikud elemendid. Need näitajad määravad kindlaks ka majandusorgani toodangu realiseerimise ulatuse, tema tegevuse rahalised tulemused — kasumid ja kahjumid, ning muudatused tooraine, materjalide, valmistoodete jms. üleminevate jääkide suuruses. Sellega määravad tehnilis-majanduslikud näitajad ette ka ettevõtte rahalise olukorra, s. o. tema bilansi aruandeperioodi lõpuks.

Edaspidi näidatakse, kuidas võib erisuguseist allikaist ammutatud aruandeliste andmete kõrvutamisel bilansi andmetega konkreetselt saada signaale ettevõtte tööst kõigil tema põhitegevuse aladel ja kontrollida seda tööd selleks, et tagada ta edasist parandamist ja arendamist.¹

Küsimust ettevõtte põhivahendite seisundi selgitamise kohta on vaadeldud ülalpool. Bilansis olevate põhivahendite kõrvutamine põhivahendite käikulaskmise plaaniülesandega avastab ettevõtte tegevuse tulemused kapitaalehituste alal. Samasugune

¹ Allpool toodud, autori poolt esitatud, analüütilised tabelid on väljavõtted ettevõtte aruandest, plaanist ja bilansist, süstematiseeritult vastavalt analüüsi sihtidele. Nad tuuakse siin lühendatud ja skemaatilisel kujul.

kõrvutamise üksikute objektide viisi võimaldab kindlaks määrata põhivahendite iibe jagumise kapitaalehituse objektide järgi.

Järgmine bilansi kirjend kajastab tööobjektide sissetuleku ja väljamineku dünaamikat (vt. andmed lk. 70). Selle osa analüüsimisel on vajalik kõigepealt ära kasutada plaan ja varustamise aruanne.

Varustusplaan (materiaalne bilanss) näeb ette sissetuleku osas: a) plaanitava aasta alguseks olemasolevate materiaälväärtuste jääkide ärakasutamist nende rühmade järgi (materjalid, kütteaine jne.); b) ettevõttele vajalike uute materjalide hankimist. Plaani väljamineku osas nähakse ette, kuhu need ressursid nende kasutamise otstarbel suunatakse. Materiaalse bilansi sissetuleku osas näidatakse väärtuste ülejäägid aasta alguks, uute materiaälväärtuste plaanitav hulk, jäätmete kasutamine jne. Selle bilansi väljamineku osas näidatakse, kui palju materiaalseid väärtusi lastakse tootmisse, kui palju on antud kapitaalehituse osakonda ja kui palju jääb üle aasta lõpuks väärtuste ülemineva normaalse jäägina järgnevat aastaks.

Järelikult, kui aasta lõpuks bilansis osutub suurem materjalide jääk, kui plaanis oli ette nähtud, siis tähendab see varustusplaanis täitmise korral materjalide tarvitamise vähenemist tootmises võrreldes plaaniga. Kuid võib juhtuda, et üle-plaaniline materjalide jääk kujunes aasta lõpuks nende varumis- ja ostunormide ületamisest, mis on plaanis ette nähtud, või varustamise mittekomplektsuse tagajärjel. On juhte, kus kõik need põhjused on tegevuses üheaegselt mitmesuguste kaubalis-materiaalsete väärtuste liikide suhtes, kusjuures nende mõju on erisugune nii suuna kui ka mahu poolest.

Materjalide tarvituse vähenemine ja ületamine oleneb omakorda plaani ja kulunormide täitmise ulatusest.

Lõppkokkuvõttes võib kõigi nende erisuguste põhjuste mõju tagajärjel tekkida vahe ressursside suuruse ja nende tarbe, samuti nende ärakasutamise võimaluse vahel. Selle vahe tekkimiseks avaldavad mõju samuti muudatused hindades, sortimendis ja muud säärased põhjused.

Bilansis üksikute materiaälväärtuste liikide jääkide kõrvalekaldumine plaanist iseloomustab materiaalse varustuse plaani täitmise kvaliteeti.

Nende kõrvalekaldumiste olemust võib avastada seoses ette-

võtte poolt materiaälväärtuste varumise ja tootmises nende tarbimise käigu analüüsiga.

Materiaälväärtuste jääkide seisund bilansis peegeldab seega ka materiaalarustuse osakonna töö tulemusi. Meie tabeli andmed näitavad varumisplaani ületamist ja väärtuste tarvitamise alanemist tootmises, millega ongi seletatav nende väärtuste suurenenud lõppjägid.

Sellist järeldust võimaldab esitatud tabel selletõttu, et ta on seotud nii tootmis- ja varustusaruandega, ettevõtte aruandeliste bilanssidega aasta alguks ja lõpuks kui ka ettevõttele kinnitatud plaaniga (s. o. normatiivse varuga).

Just samuti võib andmete abil, mis ammutatud tootmiskulude ja toodangu väljalaske aruandest, täiendada ja konkretiseerida neid bilansi andmeid, mis käivad lõpetamata toodangu kohta (vt. tabel lk. 75).

Tootmiskäik plaanitakse nii, et ühe tsehhi toodang saabuks pidevalt järgnevaks töötlemiseks või rakestamiseks järgmisse tsehhi; seega näeb plaan ette täielikku kooskõlastatust tsehhide töös ja toodangu õigeaegset siirdumist ühest tootmisfaasist järgmisse, s. o. plaan väljub õigesti organiseeritud tootmise voolust ja rütmist. Selletõttu selle või teise üksiku tsehhi töös tekkinud vahe avaldab temale järgnevate tsehhide tootmiskäigus ja loob ebaproportsiooni mitmesuguste valmistatud detailide hulgas. Kõik see viib oma mõõdetelt ebanormaalse lõpetamata toodangu tekkimisele ja toodangu detailide mittekomplektsele viimistlemisele.

Lõpetamata toodangu ebanormaalse suurusega jäägid kajastuvad ettevõtte bilansis. Seega signaliseerib bilanss tootmise käigust lõpetamata toodangu, omavalmistatud poolfabrikaatide, valmistoodangu jne. arvete kaudu. Meie bilansis ületab lõpetamata toodang plaani 2,5 milj. rubla võrra (10520 tuh. rubla 7957 tuh. rubla suuruse normatiivi asemel). See langeb raske koormana ettevõtte rahandusele, aeglustab materiaalahendite käivet rahvamajanduses ja pidurdab komplektse valmistoodangu väljalaskmist.

Edasi osutub väärtuslikuks abiks ettevõtte bilansi analüüsimisel ettevõtte kaubabilansi koostamine.

Ettevõtte kaubabilanssi võetakse sisse: a) sissetulek, s. o. valmistoodangu jääk aasta alguks, pluss selle väljalaskmine aasta

Materjalide ja kütteaine sissetuleku ja väljamineku plaan
(tuhandetes rublades)¹

Sissetulek				Väljaminek			
	Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu mine		Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu mine
Ressursid				Suunamine			
a) Jääk aasta alguks (vorm nr. 1)	4 889	4 889	—	a) Tootmise (vorm nr. 5)	21 144	19 769	— 1 375
b) Varumine (aruanne)	19 994	21 434	+ 1 440	b) Mitmesugustele arvetele (järgnevate aastate väljaminekud jt.) (aruanne)	—	124	+ 124
c) Tootmise jätmed (vorm nr. 5)	—	257	+ 257	c) Jääk aasta lõpuks (vorm nr. 1)	3 739	6 430	+ 2 691
				d) Realiseeritud jätmed (vorm nr. 17)	—	257	+ 257
Bilanss	24 883	26 580	+ 1 697	Bilanss	24 883	26 580	+ 1 697

¹ Sissetuleku ja väljamineku plaan koostatakse arendatud erivormide järgi. Siin esitatud tabelis on aruandelised andmed võetud ettevõtte bilansist aasta alguks ja lõpuks (vorm nr. 1), tootmis- kulude eelarvest ja aruandest (aastaaruande vorm nr. 5), realiseerimise aruandest (vorm nr. 12) ja varustamisosakonna plaanist ja aruandest.

Aruanne tootmiskulude ja toodangu väljalaske kohta (omahinna järgi)¹
(tuhandetes rublades)

Väljaminek				Sissetulek			
	Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu mine		Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu mine
a) Materjalid, tooraine, küttaaine	21 144	19 769	— 1375	a) Realiseeritud toodang (omahinna vorm nr. 2)	41 485	34 910	— 6575
b) Töötasu	14 687	15 849	+ 1162	b) Lõpetamata toodang ja poolfabrikaadid aasta lõpuks (vorm nr. 1)	7 957	10 520	+ 2563
c) Amortisatsioon	1 350	1 328	— 22	c) Kaupade jääk aasta lõpuks (vorm nr. 1)	3 425	4 438	+ 1013
d) Pisitööriistad	3 962	3 545	— 417	d) Realiseeritud jäätmed (vorm nr. 2)	—	257	+ 257
e) Muud väljaminekud	4 019	2 974	— 1045	e) Teistele arvetele (vorm nr. 5)	—	1 045	+ 1045
f) Lõpetamata toodang ja poolfabrikaadid aasta alguks	7 705	7 705	—				
Kokku	52 867	51 170	— 1697	Kokku	52 867	51 170	— 1697

¹ Selle tabeli väljaminekuosa on koostatud tootmiseelarve (-plaani) ja selle täitmise aruandeliste andmete alusel (aastaruande vorm nr. 5). Sissetulekuosa on täidetud aruandeliste andmete järgi, mis toodud neis aastaruande vormides, mis on näidatud sulgudes ja bilansis.

Kaubatoodangu bilanss¹

(tuhandetes rublades)

	Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu- mine		Plaan	Aruanne	Kõrvalekaldu- mine
Ressursid				Suunamine			
1. Jäägid aasta alguks (vorm nr. 1)				1. Realiseeritud tehase omahinnaga (vorm nr. 12)	44 702	38 127	— 6575
a) laos	1 658	1 658	—	2. Jääk aasta lõpuks			
b) lähetatud ²	1 262	1 262	—	a) laos	2 032	2 056	+ 24
c) tasumata ²	297	297	—	b) lähetatud	1 393	2 163	+ 770
Kokku	3 217	3 217	—	c) tasumata	—	219	+ 219
2. Tootmisest kaubatoo- dangu väljalaskmine tehase omahinnaga (vorm nr. 6)	44 910	39 348	— 5562	Kokku	3 425	4 438	+ 1013
Bilanss	48 127	42 565	— 5562	Bilanss	48 127	42 565	— 5562

¹ Käesolev tabel on koostatud kaubatoodangu väljalaske-aruande (aastaruande vorm nr. 6), realiseerimisaruande (aastaruande vorm nr. 12) ja bilansi (vorm nr. 1) järgi. Viide vastavatele vormidele on antud sulgudes.

² Praegukehtivate arvestusreeglite järgi on lähetatud ja tasumata kaubad bilansis kuni nende tasumiseni, kui realiseerimata. Selletõttu nad märgitakse tabelis jääkidena.

jooksul ja b) väljaminek, s. o. aasta jooksul toodangu realiseerimisest saadud summa, pluss jäägid aasta lõpuks.

Alg- ja lõppjäägid sisaldavad nii laosolevaid kui ka lähetatud ja tasumata kaupu.

Kaupade realiseerimine plaanis ettenähtud ulatuses on juhul, kui väljalaskekava pole täidetud, võimalik ainult plaanitavate jääkide vähendamise arvel. Jäägid sel juhul osutuvad vähemaks, kui seda eeldati varunormide järgi ning bilanss fikseerib seda olukorda oma kirjendites.

Vastupidi, toodangu väljalaskekava ületamine selle realiseerimise mahajäämise korral viib täiendavate, üleplaaniiliste kauba-jääkide kogunemisele. Seega kajastab bilanss teatavaks kuu-päevaks plaanist kõrvalekaldumisi nii kaupade tootmisest välja-laske kui ka nende turustamise alal. Ülaltoodud kaupade ja nende realiseerimise bilanss näitab, kuidas aruande- ja plaani-andmete abil võib avastada bilansi nende kirjendite konkreetset sisu, mis käivad kaubatoodangu liikumise kohta.

Sama võtet bilansi näitajate uurimiseks, seoses tootmise, turustamise, varustamise, jne. vastavate näitajatega, rakendatakse ka bilansis arvelduskirjendite, näiteks „Töölised ja teenistujad“ sisu selgitamiseks.

Kui vaadata mitme kuu bilansse, siis võib saada ülevaate sellest, kas ettevõtte maksab välja töölistele töötasu õigeaegselt või mitte. Bilansis endas, nagu öeldud, tuuakse õiendus töötasu normaalsumma kohta, mis makstakse vastavalt plaanile kindlaksmääratud arvu päevade jooksul (tavaliselt töötasu summa 6 või 7 päeva eest). See õiendus on vajalik töötasu alal võlgnevuse summa kindlakstegemiseks, mis võrdsustatakse oma käibe vahenditega.

Järelikult selle, bilansis toodud, õiendi põhjal võib kindlaks määrata ööpäevase töötasu suuruse ning siit — kahe nädala eest maksmiselekuuluva töötasu summa. Vahe selviisil saadud ja bilansis märgitud summa, s. o. töötasu alal faktilise võlgnevuse vahel signaleerib töötasu alal ülenormaalse võlgnevuse olemasolust ja näitab selle võlgnevuse ulatust (töötasufondi ületamise määra). Ööpäevase töötasu ulatuse andmete järgi võib ka kindlaks teha, mitu päeva viibib töötasu väljamaksmine.

Nii moodustavad meie bilansi järgi ühepäevane töötasu ja siirded sotsiaalkindlustusele ümmarguselt 50 tuh. rubla. Selle

järgi moodustab kahe nädala töötasu summa ca 700 tuh. rubla ning bilansis märgitud jääk võrdub 818 tuh. rublale.

Seega ületavad töötasufondi väljaminekud plaani peaaegu 15% võrra.

Bilansi andmete hindamiseks arvelduste alal hankijate ja ostjatega ja nende arvelduste kontrollimiseks on neid samuti tarvis viia ühendusse ettevõtte konkreetsete majandusoperatsioonidega.

Ostjate võlgnevust võib hinnata toodangu realiseerimise määra järgi. Võlgnevust hankijatele hinnatakse sõltuvalt selle vastavusest ettevõtte varumis- ja varustamistöõ ulatusele, arvestades dokumentide aktseptimiseks ja arvete maksmiseks määratud tähtaegu, maksuvõlgnevust aga — arvestades käibe suurust jne.

Aruandeandmed tootmiskulude (vorm nr. 5) kohta elementide järgi, amortisatsiooniarvutuste suuruse ning remondiks ja Tööstuspanka sissemaksmisele määratud osade suuruse kohta lubavad otsustada selle üle, kui võrd normaalne on bilansi passivas Tööstuspanka vähemakstud summade jääk (või vastupidi — aktivas, Tööstuspanka rohkemmaksmise puhul).

Bilansi juures olev õiendus kapitaalremontide ulatuse kohta aruande ja plaani järgi võimaldab otsustada bilansi aktiva ja passiva C-osa kirjendite summade kohta, millisel määral olid tagatud ja kasutatud kapitaalremondiks ettenähtud allikad ja ressursid ja millesse nad on mahutatud. Meie bilansis näiteks on 1328 tuh. rublalise aastase amortisatsioonisumma (vt. meie tabelit) puhul, millest kapitaalremondiks 360 tuh. rubla ja pank sissemaksmiseks 968 tuh. rubla, vaba jääk aasta lõpuks C-osa järgi võrdne 83 tuh. rublale ehk 23%-le, Tööstuspanka aga on vähemakstud 58 tuh. rubla ehk 5%, s. o. siirete sissemaksu summa ligikaudu kahe nädala eest. Viimast summat bilansis võib pidada normaalseks, sest et siirded Tööstuspanka ei toimu igapäev, vaid perioodiliselt; järelikult kuu lõpuks osutub tavaliselt ja normaalselt vähemakstud summade jääk bilansis ligikaudu nii suureks.

Seda ei või öelda kapitaalremondiks kasutamata jäänud vahendite jäägi kohta. Seesugune ülemäärane jääk, nagu 23% plaanniülesannetest, signaliseerib sellest, et põhivahendite säilitamisele ja nende eest hoolitsemisele ei ole pööratud küllaldast tähelepanu. Selletõttu on tähtis kontrollida bilansi aktiva C-osa jäägi koostist.

Varude ja üldse käibevahendite ärakasutamine (nende rühmade ja liikide järgi tervikuna) üldistavaks näitajaks on vahendite käibe kiiruse ja käibe kiirendamise näitaja. See näitaja on tuletatud ja sõltub vahetult tootmiskäigu intensiivsuse määrast, tootmisülilide korrastatud seosest (koostööst), käibevahendite iga rubla peale langeva toodangu hulgest, samuti varustamise, turustamise ja teiste majandusorganite ja asutistega finantsarveldussuhete organiseeritusest.

Vahendite käibe kiiruse määramiseks kasutatakse bilansi andmeid vahendite keskmiste jääkide kohta ja andmeid nende väljamineku kohta vastava ajavahemiku jooksul.

Kõigi käibevahendite käibe kestus määratakse kindlaks tootmise aja ja toodangu turustamise aja — turustamise momendist kuni müüdud kauba eest raha kättesaamise momendini — sumмага. Nii tootmise kui ka turustamise aja pikendamine vähendab vahendite käibe kiirust ja vastupidi. Seega sõltub vahendite käibe kiirus nende tootmis- ja käibesfääris viibimise perioodi kestusest. Läbikäikude kiirus saavutatakse vahendite ringvoolu tugevdamise ja nende maksimaalse aktiveerimise arvel nii ühes kui teises sfääris. Selles seisneb külmunud, seotud vahendite vabanemisest tekkinud lisaressursside ja majanduselus nende veel intensiivsema ärakasutamise tohtu allikas.

Ettevõtte vahendite käibivuse näitajad määratakse kindlaks jagades omahinnaga realiseeritud kaupade summa kõigi käibevahendite (s. o. kogu aktiiva vahendite, välja arvatud põhi-, eraldatud ja C- ja E- rühma vahendid) keskmisele aasta-summale aktiiva andmete järgi. Käibe kiirus arvestatakse välja kõigi vahendite kohta nii koosvõetuna kui ka nende üksikute koostisosade kohta.

Käibe kestus päevades määratakse kindlaks järgmiselt: kui on teada käibevahendite keskmine hulk, oletame A, ja on teada realiseeritud toodangu summa, oletame B, siis käibe päevade arv realiseerimise suhtes on A korrutatud 360-ga (s. o. aasta päevade ümardatud arvuga) ja jagatud B-ga. Keskmine summa bilansi järgi aasta alguks ja aasta lõpuks määrab kindlaks käibevahendite keskmise ulatuse.

Käibe kiiruse koefitsient on vahendite operatiivtööst aktiivse osavõtu ja nende käibe tempode sünteetiliseks näitajaks. Vahendite käibe kiiruse, käibivuse kestuse ning tempode selgitamist

ja hindamist toimetatakse seoses tootmis- ja turustamisprotsesside tehnilis-majanduslike näitajate uurimisega.

NSVL Rahanduse RK juhatuste kohaselt määratakse kindlaks aruannete analüüsimisel: a) normitavate käibevahendite määrad ühe rubla üldtoodangu kohta ning saadud näitajaid võrreldakse plaaniülesannetega ja eelnenud aruandeperioodide andmetega; b) normitavate aktivate üksikute liikide käibivus (sellejuures arvestades ja elimineerides hindade muudatuste mõju ja vastavate väärtuste ülekulutust tootmises), kusjuures saadud näitajaid samuti võrreldakse plaaniga ja eelnevate aruandeliste näitajatega. Seega kasutatakse bilansi näitajaid ressursside ärakasutamise ja mobiilsuse üldiseks koondiseloostuseks.

Vahe müüdüd kauba eest saadud summa ja täie kommerts-omahinna vahel, mis sisaldab tootmisväärtuse ja turustamiskulud, moodustab, pärast käibemaksu mahaarvamist, ettevõtte kasumite peamise ja valdavama osa. Bilansi erilisa aruandeliste andmetega realiseerimise kohta võimaldab selgitada neid majanduslikke tööku, mille tõttu realiseerimise tulemused kaldusid kõrvale plaanist.

Tabel 6

Toodangu ja teenete realiseerimine aruandeperioodi jooksul¹
(tuh. rublades)

	Plaani järgi	Aruande järgi
1. Plaani-arveldus-hindades	44 702	39 824
2. Vahe plaani-arveldus- ja tegeliku omahinna vahel (— kokkuhoid, + ülekulutus)	—	— 1 697
3. Kommerts-omahinda kuuluvad väljaminekud	372	400
Kokku	45 074	38 527
4. Käibemaks	135	122
Kokku (1 + 2 + 3 + 4)	45 209	38 649
5. Väljalaske-hindade järgi	46 074	40 891
6. Realiseerimise tulemus (+ kasum, — kahjum) Peale selle muu realiseerimise (materjalide, ostetavate kaupade jms.) tulemus	865	+2 242
		— 24

¹ Aruande vormis eraldatakse eri veeruna „Laialt tarbitavad kaubad jäätmetest“. Meie toome siin kogu toodangu ja teenete kokkuvõtte.

Bilansi järgi ei ole kasum määratud siiski 2242 tuh. rublale, nagu näitab realiseerimisaruanne (või täpsemalt — 2218 tuh. rubla, arvestades kahju realiseeritud jäätmete ja materjalide arvel), vaid ainult 2074 tuh. rublale, s. o. 144 tuh. rubla võrra vähem.

Kasumite ja kahjumite aruandeline tabel selgitab meile ka selle vahe. Siin kajastuvad nii elamu-kommunaalmajanduse kahjud (110 tuh. rubla), kahjud mahakirjutatud võlgadest (25 tuh. rubla) kui ka nn. eelmise aasta kahjud (27 tuh. rubla) — kokku 162 tuh. rubla.

Teisest küljest selguvad ka tulud väljaspool realiseerimist, nagu näiteks tähtaja aegumise tõttu mahakirjutatud kreditorid (12 tuh. rubla), möödunud aastate tulud (6 tuh. rubla). Lõpptulemusena selgubki kasum bilansi järgi: + 2242 tuh. rubla — 24 tuh. rubla — 162 tuh. rbl. + 18 tuh. rubla = 2074 tuh. rubla.

Kirjendis „Kasumid ja kahjumid“ kajastuvad ettevõtte kogu tegevuse rahalised lõpptulemused. Toodangu väljalaske ja omahinna alandamise plaani ületamine või mittetäielik täitmine, realiseerimisplaani täitmine, kokkuhoid, ülekulutused, ebamajanduslikud kaotused jne. — kõik see saab lõppkokkuvõttes üldistatud väljenduse ettevõtete kasumite ja kahjumite arves.

Ettevõtte rahaline olukord ja tema säästud teatava ajavahe- miku jooksul on vahetus sõltuvuses toodangu omahinna saavutatud tasemest, s. o. toodangu ühiku tootmiskulu summast või (mis on üks ja sama) nende ühikute teatavast hulgast. Omahinna alandamine võimaldab välja lasta rohkem toodangut samade materjali- ja küttekuludega, vähema töö ja töötasu kulutusega ja väiksemate lisakuludega.

Toodangu mahu kõrvutamise kulude summaga selle tootmiseks üksikute komponentide järgi näitab nii saavutatud kokkuhoiu (või vastupidi — ülekulu) üldist määra kui ka ta komponente (ja nimelt kui suurtes määrades vastavate kirjendite järgi).

Pole vajalik eriti alla kriipsutada, et iga kõrvalekaldumine toodangu omahinna tasemest ühele või teisele poole kajastub vahetult ka organisatsiooni bilansis. See kajastub tulemustes (kasumites ja kahjumites), lõpetamata toodangu ja valmistoodete jääkide hinnas, see mõjutab vahendite käibe kiirendamist või aeglustumist, omade käibevahendite seisundit ja arvelduste seisundit teiste majapidamistega, makseid riigi eelarvesse jms.

Bilanss sisaldab endas rea näitajaid, mis on olulised mitte ainult ettevõtte töö hindamiseks, vaid ka selle parandamiseks vajalike abinõude määramiseks. Nii näiteks räägivad meie poolt analüüsitud aruandelised näitajad tootmisplaani mittetäitmisest, kusjuures eriti jääb maha kaubatoodangu väljalaske ülesannete täitmine, ületatud aga on plaan lõpetamata toodangu jäägis (vt. tabel 4). See asjaolu avaldus teravalt realiseerimise ja säästude plaani täitmisel (vt. tabel 5 ja 6). Nii see kui ka teine kajastus kaubatoodangu bilansi kirjendite jääkides, lõpetamata toodangus ja kasumites. Kõrvuti sellega näitab siin vaadeldud bilanss üleplaani kasumi kogunemist aruandeaasta jooksul tehase omahinna üleplaani alandamise arvel. Samal ajal näitab bilanss ettevõtte ebanormaalset finantseerimist ja selletõttu vajadust viia oma käibevahendid normaalmääradeni. Edasi näitab bilanss vajadust tervendada varusid ja viia neid plaaninormideni, mobiliseerida deebitoride poolt kinnipeetavad vahendid, korraldada arveldused kreditoridega, ja kapitaalhitustega, s. o. nõuda sisse tagasimaksmisele kuuluvad summad ja mitte lubada edaspidi sedaliiki vahendite immobiliseerimist jne.

Nagu oli ülal märgitud, signaliseerib meie poolt vaadeldud bilanss vajadusest kontrollida töötasufondi kulutamist ja viia ta kooskõlla tootmiskava täitmise käiguga, vajadusest parandada kapitaalremondi tööd jms.

Bilansi järgi tehakse kindlaks rahalises väljenduses kapitaal-ehituste, materiaalvarustuse ja toodangu realiseerimise plaanide täitmise üldtulemused, samuti materjalide tõeliste varude, valmistoodete jääkide, poolfabrikaatide ja lõpetamata tootmise vastavus plaaniülesannetele.

Bilanss, peegeldades põhivahendite seisundit, iseloomustab kapitalimahutuste plaani täitmist. Aruandeliste andmete järgi koostatud materiaalse bilansi abil võib välja selgitada, millisel määral ettevõtte bilansis kajastuvad materiaalsed varud vastavad normatiivile. Kaubabilansi ja raamatupidamise andmete alusel kaupade jääkide kohta, nende andmete kõrvutamisel möödunud bilansi andmetega ja normatiiviga, tehakse kindlaks, millisel määral täidetakse toodete väljalaskeplaani ja toodete realiseerimist.

Mitme üksteisele järgneva kuupäeva peale koostatud lõpetamata toodangu bilansi andmete kõrvutamise ja plaaniliste direktiividega võrdlemise põhjal võib, väljudes tootmise õige organi-

seerimise nõudest, hinnata tootmise materiaalelementide mahutuse ratsionaalsust, töö kvaliteeti ja toodangu väljalaskmist selle suuruse, mahu ja koostise järgi.

Bilanss võimaldab hinnata riiklikust distsipliinist ja kehtivatest eelarvesse maksete teostamise eeskirjadest ning arveldusist krediitasutiste ja teiste majandusorganitega kinnipidamist.

Ühtede ettevõtete bilansside kõrvutamise sugulasettevõtete bilanssidega võimaldab ära kasutada viimaste kogemusi rahanduse organiseerimise, eriti aga nende poolt kasutatavate vahendite alal bilansside ja nende üksikute koostisosade tervendamiseks ja parandamiseks.

Sõda rikastas tunduvalt organisatoorse töö praktikat ja kogemusi ning majanduse juhtimise ja valitsemise oskust.

Me oleme teinud suuri edusamme oma majanduselusel. „Võib täie õigusega öelda, et nõukogude inimeste ennastsalgav töö tagalas läheb ajalukku kõrvuti Punaarmee sangarliku võitlusega, kui rahva ennenägemata kangelastegu isamaa kaitsmisel.“¹

Meie riigi võimsuse kasvu, rinde ja tagala vastupidavuse ning meie rahva raudse võidutahte heledaks vastuhelgiks on NSVL-i sõjaaja eelarved ja nende hulgas NSVL Ülemnõukogu X istungjärgu poolt 1944. a. veebruarikuus kinnitatud 1944. a. eelarve.

Nõukogude rahandusele ei kuulu mitte väike osa selles, et nüüd meil on hästikorraldatud ja kiirestikasvav sõjamajandus.

Kuid nõukogude inimesed, nagu õpetab seltsimees Stalin, ei tohi rahulduda saavutatuga. Suur Isamaasõda kohustab igaühte rohkem kui kunagi varem täiustama väsimatult oma meisterlikkust, pidama ja kõvendama raudset distsipliini ja korda, organiseerima osavalt kõigi majanduse osade koostööd ja selgelt ning hästi juhatama majandust.

Kõigis majandusharudes ja igas ettevõttes leidub veel suuri reserve ja võimalusi edasiseks omahinna alandamiseks ja säästude suurendamiseks.

Tee edasiste tohutute ülesannete lahendamiseks rinde ja tagala vajaduste rahuldamisel ja vabastatud rajoonide majanduse kiireimal taastamisel on — esijoones tööviljakuse tõstmine, reservide ärakasutamine ja kokkuhoid nii piskus kui ka paljus.

Kõva kokkuhoid kulutustes, võitlus liialdustega, lisatulualli-

¹ J. V. Stalin „Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 26. aastapäev“, Gospolitizdat, 1943. a.

kate otsimine ja nende ärakasutamine meie maa rahalise ja majandusliku võimsuse kindlustamiseks peab alaliselt olema iga majandusmehe, partei- ja ametiühingulise töötaja tähelepanu keskpunktiks.

Süvenedes põhjalikult majandusellu ja juhtides osavalt majandust, suudavad meie majanduse, partei ja ametiühingulised juhid mobiliseerida uusi võimsaid reserve isamaa teenimiseks ja vaenlase kiireimaks purustamiseks.

Selleks on vajalik alaliselt ja tähelepanelikult jälgida plaanide täitmise käiku, teada ettevõtte bilanssi ja aruannet ning neid süstemaatiliselt uurida, jälgida nende abil muudatusi ettevõtte majanduses ja täiustada ta tööd. See on üks kohuslikest tingimustest konkreetse juhtimise, ettevõtte täieliku isemajandamise ja rahanduse kindlustamise ning hästikorraldatud ja täpse, nagu „hea kellavärgi“ töö kohta esitatud nõuete täitmiseks.

SISUKORD.

Ettevõtte bilanss ja selle põhielemendid	3
Põhimäärused bilansside kohta	33
Bilansi analüüsi põhisuunad	42
Muudatusi bilansis ja nende analüüs	60
Bilansi analüüs seoses plaanide täitmise aruandeliste andmetega	65

Tõlkinud August Vodja.

Vastutav toimetaja M. Küla. Ladumisele antud 6. IV 1945. Trükkimisele antud 31. VII 1945. Paber 56:79, $\frac{1}{16}$. Trükiarv 2700. Trükitähti trükipoognas 39 680. Trükipoognaid 5. Arvutuspoognaid 4,96. MB-03693. Trükikoda „Ühiselu“, Tallinn, Pikk t. 42. Tellimine nr. 738.

На эстонском языке.

Локшин, Баланс промышленного предприятия и его анализ.

88

Rbl. 4.—

A-15668

i

Rbl. 4.—

A-15668

A. LOKSIN • TÖÖSTUSETTEVÖÖTE BILANSS JA SELLE ANALÜÜS

A-15668

ABIKS KAADRITE MAJANDUSLIKUS VÄLJAÖPPES

A. Loksin

**TÖÖSTUSETTEVÖÖTE
BILANSS
JA SELLE ANALÜÜS**

RK

•PEDAGOOGILINE KIRJANDUS• TALLINN 1945